

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İLHANLI DEVLETİ'NİN MEZHEP POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANAN SOYLU VEREP

ANKARA-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İLHANLI DEVLETİ'NİN MEZHEP POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANAN SOYLU VEREP

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. SEYFETTİN ERŞAHİN

ANKARA-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

CANAN SOYLU VEREP

İLHANLI DEVLETİ'NİN MEZHEP POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN danışmanlığında hazırladığım “İlhanlı Devleti’nin Mezhep Politikası (Ankara.2018)”adlı yüksek lisans tezimideki bütün bilgilerin akademik kural ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:

Canan SOYLU VEREP

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR.....	IV

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları	2
3. Kaynaklar ve Araştırmalar	2
3.1. Kaynaklar	2
3.2. Araştırmalar	4
4. Moğolların İslam Dini İle İlişkileri	5
5. İlhanlı Devleti (1256-1353).....	8

I. BÖLÜM

1. MÜSLÜMAN İLHANLI HÜKÜMDARLARININ MEZHEP ALGISI.....	10
1.1. Ahmed Teküder Han Dönemi (1282-1284).....	14
1.2. Gâzân Han Dönemi (1295- 1304).....	18
1.3. Olcaytu Han Dönemi (1304- 1316).....	26
1.4. Ebû Said Bahadır Han Dönemi (1316-1335)	30
2. HÜKÜMDARLARIN MEZHEP ALGILARINDA İÇ VE DIŞ ETKİLER. 33	
2.1. İç Etkiler- Tasavvufun ve Devlet Adamlarının Etkisi	33
2.2. Dış Etkiler- Memlûk ve Yahudi Etkisi	35

II. BÖLÜM

1. İLHANLI HÜKÜMDARLARININ MEZHEP SEÇİMLERİNİN HAYATA ETKİLERİ.....	39
1.1. Sosyo-Ekonomik Etkiler	40
1.2. Kültürel Etkiler	44
1.3. İmar Faaliyetleri.....	49
1.4. Dinî Zümreler	54
SONUÇ	56
KAYNAKÇA.....	58
EKLER	64
ÖZET	66
ABSTRACT	67

ÖNSÖZ

Tarihin en önemli aktörlerinden olan Moğollar, Moğol istilâları ile tüm dünyaya adını duyurmuştur. Tarih kitapları karıştırıldığında *kıyım*, *yıkım*, *zulüm* gibi sıfatlarla ilişkilendirilen bir millet olan Moğolların önce küçük ve ardılı olan İlhanlı Devleti'ne yerini bırakması, ardından da bu devletin İslâm'a ihtida ederek zulme son vermesi benzerine az rastlanan bir olgudur. Son derece güçlü, kalabalık ve kararlı olan Moğolların İslâmiyet'e ihtidası Müslümanlar açısından kırılma noktası, bir anlamda da bir rahatlamadır. Müslüman İlhanlı hükümdarları sadece dinlerini değiştirmekle kalmamış çeşitli sebeplerle farklı mezheplere yönelmişlerdir. Hatta ilerleyen zamanlarda bu hükümdarlar arasında mezhep anlayışı yönünden farklı yaklaşımlar olmuştur. Bu yaklaşımlar nispetinde yaşamın çeşitli evrelerinde farklı uygulamalar yapıldığı da kaynaklarca sabittir.

Bu minvalde hazırladığımız iki bölümlük tezimizin birinci bölümünde Müslüman İlhanlı hükümdarlarını mezhep seçmeye yönelten süreci, buna etki eden iç ve dış nedenleri inceledik. İkinci bölümde ise bu seçimlerin ekonomik, kültürel ve sosyal bakımdan sonuç ve yansımalarını çalıştık.

Tezi yazma sürecimde yönlendirme, tavsiye ve teşviklerini gördüğüm kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamın hazırlanmasında değerli fikirlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Nahide BOZKURT, Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR, Prof. Dr. İrfan AYCAN'a, emeği geçen, yol gösteren tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca yurt içi bursu ile çalışmalarımı yürütmede destek sağlayan *Türk Tarih Kurumu*'na söz konusu desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum.

Canan SOYLU VEREP

Mayıs-2018

KISALTMALAR

A.Ü. : Ankara Üniversitesi

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

h. : Hicri

haz. : Hazırlayan

İA : İslâm Ansiklopedisi

m. : Milâdi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

ö. : Ölüm

P. : Page

S. : Sayı

s. : Sayfa

trc. : Tercüme eden

TTK. : Türk Tarih Kurumu

Y. : Yıl

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Ahmed Teküder (ö. 683/1284) ile başlayan İslâmlaşma süreci Gâzân Han (ö. 703/1304), Olcaytu Han (ö. 716/1316) ve Ebû Said Bahadır Han (ö. 736/1335)'la devam etmiştir. En önemlisi bu dört Müslüman hükümdar sayesinde Moğollara karşı bakış açısı değişmiş ve bu dönemler tarihi açıdan kırılma noktası olarak görülmüştür. Adını istilâlarla duyuran Moğolların ardından gelen bu devlet İslâmlaşarak hem kendi hem de çevresinin geleceğini şekillendirmiştir.

Konuya ilişkin yapılan çalışmalar İlhanlı Devleti'nin kuruluşuna, nasıl Müslüman olunduğuna ve Müslümanlığın kendisi ve çevresinde yarattığı etki ve sonuçları gün yüzüne çıkarma bakımından son derece önemlidir.

Çalışmamızı yürütürken İlhanlı Devleti ile ilgili bazı tespitlerimiz oldu. Öncelikle istila eden bir topluluğun ihtidası son derece anlamlıdır. Çünkü güçlü bir ırk olan Moğollar, İlhanlılar aracılığı ile İslâmiyet ile tanışmasalardı evvela yaşanan zulümler uzun yıllar daha devam edebilirdi. Bu sürecin nasıl ve ne şekilde son bulacağı elbette meçhuldür. Bu dönüşümün kendilerine olduğu kadar hâkimiyetleri altındaki coğrafya insanına ve sınırdaş ülkelere de fayda sağladığı muhakkaktır. Tabii süreci irdelediğimizde karşımıza İslâmiyet'e rağmen mezhep nedeniyle yaşatılan baskıcı uygulamalar çıkmaktadır. İlhanlı hâkimiyeti altındaki Anadolu, değişen İlhanlı hükümdarlarıyla birlikte kendi yerleşik düzenini gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Bazen Şîî bazen Sünnîlerin lehine dönen ve ayrışan insanlar arasındaki meseleler o gün için çok kayıplar verilmesine neden olsa da yüzlerce yıl hâkimiyetini sürdürmüş olan Osmanlı Devleti'nin tohumlarını atmıştır.

2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları

İlhanlı Devleti'nin bir Moğol ardılı olması ve idarî, askerî, malî konularda da bir Moğol uzantısı olması sebebiyle çalışmamızda Moğol merkezli bir giriş yapmayı uygun gördük. Çünkü Cengiz Han (ö. 624/1227)'nin torunu Mengü (ö. 657-658/1259)'nün görevlendirmesiyle Hülâgû (ö. 663/1265) tarafından kurulan İlhanlı Devleti'nin zamana ve mekâna göre zaman içerisinde yaşadığı değişim ve gelişimin yanı sıra hangi atmosferde ne şartlarda oluştuğunun bilinmesi de elzemdir.

Moğollar ve İlhanlılara yönelik yapılan çalışmaların güncel olarak da devamlılığının olması tezimizde belirli noktalarda tekrara düşmemek adına sınırlama getirme zorunluluğu yaratmıştır.

İlhanlı Devleti'nin siyasî tarihi, İlhanlıların Anadolu'ya etkisi, Moğolların dinî yaklaşımları gibi konular daha önce çalışıldığı için tezimizde bu konulara girişte sınırlı olarak yer verdik.

Dört Müslüman İlhanlı hükümdarının dinî ve mezhebî algılarını ön plana çıkarmak istediğimiz için diğer İlhanlı hükümdarlarına gerekmedikçe yer vermedik. Mezhep algılarında ise nasıl bu mezhebe yöneldiler ve bu eğilimin mezhep temalı sonuçları ne oldu kısmı tezimizin kapsamındadır. Bu sebeple Şîilik-Sünnîlik nedir ya da çeşitli dinî zümrelerin içerikleri, amaçları nedir soruları konumuz dışında olması ve daha önce çalışılmış başlıklar olmaları sebebiyle çalışmamızda bunlara değinmedik.

3. Kaynaklar ve Araştırmalar

3.1. Kaynaklar

Moğol/ İlhanlı Devleti'ne dair -anonim veya değil- kaynakların neredeyse hepsinin günümüze intikal etmesi, sahaya ilgi duyan hemen herkesin bu kaynaklara ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

İlhanlı Devleti ile ilgili yapılan çağdaş araştırmalar da kaynak olma yolunda yeni çalışmalara ışık tutmaktadır. Biz de yüksek lisans tezimizde bu literatürden istifade ettik.

İlhanlı Devleti’ni ve onun bazı hükümdarlarının ihtidalarının ne kadar kıymetli olduğunu anlamak için önce Moğolların tanınması, anlaşılması gerektiğine dair olan inancımızla evvela Moğolların İslâm’a yönelişinden bahsettik. Birçok kaynakta tekrar tekrar anlatılan Moğolların nesebi ve istilâlar ile ilgili ayrıntılı bilgi vermeye tekrara düşmemek adına gerek duymadık. Bu kısmın içeriğinde öncelikli olarak anonim bir eser olan *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserden faydalandık.

Atâmelik Cüveynî (ö. 681/1283)’nin *Tarih-i Cihân-Gûşa* adlı 3 ciltlik eseri Moğollarla ilgili önemli bilgiler ihtiva eder. İlk cilt Cengiz Han kişiliği, hayatı ve fetihleri, ikinci cilt Harzemşahlar ve İsmâililer hakkında bilgi verir. Üçüncü cilt Hülâgû’nun fetih hareketlerine ayrılmıştır. Biz tezimizde Mürsel Öztürk’ün çevirisini kullandık.

Reşidüd’din Fazlullah (ö. 718/1318)’ın *Cami’ut-Tevarih* adlı eseri İlhanlı döneminin en mühim eserlerinden biridir. İlhanlı hanlarının dinî eğilimi, itikadî mezhepleri ve dönemin dinî ilişkileri-siyasetleri bakımından bu esere başvurduk.

Mürsel Öztürk tarafından tercüme edilen Kerimüddin Mahmud Aksarayî (ö. 733/1332)’nin *Müsameretü’l-Ahbar* ve *Müsayeretü’l-Ahyar* adlı eserden tezimizin ikinci bölümünde dinî zümrelerin Moğol/İlhanlılara karşı tutumları noktasında istifade ettik. Eser Moğolların Anadolu’da yaptıkları tahribatlar, Anadolu’daki zümre hareketleri, Türkmenlerin tutumları gibi konuları ihtiva eder.

Tercümesi Derya Örs’e ait olan Kâşânî (ö. VIII./XIV. yüzyılın ilk yarısı)’nin *Tarih-i Olcâytû* adlı eseri neredeyse çalışmamızın tamamında bize kaynaklık etti. Ahmed Teküder ve Gâzân Han dönemlerine dair bilgiler de ihtiva etmesi bakımından hem birinci bölümde hem de ikinci bölümde bu eserden istifade ettik. Bilhassa zümrelerle ilgili başlığımızı büyük oranda bu kaynaktan ilerlettik.

Ebu'l Ferec İbnü'l-İbrî (ö. 685/1286)'ya ait *Ebu'l Ferec Tarihi*, Gâzân Han dönemine kadar yaşanan olaylar ve İlhanlı idarecileri hakkında verdiği bilgiler bakımından başucu kaynaklarımızdan olmuştur.

3.2. Araştırmalar

Moğol/ İlhanlı Devleti hakkında yapılan müstakil çalışmaların hemen hepsi İlhanlıların varlığının Anadolu için ne kadar önemli olduğunu dolaylı olarak da olsa ortaya koymaktadır. Çalışmalar bazen sadece Moğolları/ İlhanlıları ele alsa da süreç bir şekilde Anadolu'ya sürüklenmiştir. Jeopolitik konumu buna imkân vermektedir. Dolayısıyla Moğolların/ İlhanlıların Anadolu'ya etkileri birçok alanda incelenmiş, alana dair kıymetli çağdaş eserler ortaya çıkmıştır.

Abdülkadir Yuvalı'nın *İlhanlı Devleti Kuruluş Tarihi I* ve 2017 yılında basılan *İlhanlı Tarihi* adlı eserleri İlhanlı Devleti'nin kuruluş süreci ve dönemlerini kronolojik olarak sunan, İlhanlılar dönemine ilişkin ilk çağdaş çalışmalardandır. Biz de bu eserleri çalışmamızda kullandık.

Mustafa Akkuş'un *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti* başlıklı doktora tezi çalışmamızda hem içerik olarak hem de kronoloji bakımından bize kaynaklık etti. Bu çalışma İlhanlıların Anadolu üzerinde uyguladığı hakimiyeti birçok alanda ele almış olup neredeyse bütün İlhanlı hükümdarlarını kapsamaktadır.

Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı adlı eseriyle İhsan Arslan, Moğolların İslâm öncesi inançlarına, onları İslâm'a yönelten sebepleri tartışmış, Müslüman İlhanlı hükümdarlarının İslâmî faaliyetlerinden bahsetmiştir. Biz de Moğolların İslâm'a yönelişini ele alırken bu eserden faydalandık.

İlhan Erdem'in *İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular ile Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları* başlıklı makaleleri bize çalışmamızda yol gösterdi.

Hanifi Şahin'in "*İlhanlılar Döneminde Şiilik*" adlı eseri ve "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", "Sebep ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan'ın Şiiliği" adlı makalelerinden tez konumuzla doğrudan ilgili olması bakımından oldukça istifade ettik.

Kemal Ramazan Haykıran, *Ebû Said Bahadır Han Döneminde Doğu Anadolu* başlıklı yüksek lisans tezi, bahsi geçen ilhan dönemindeki Doğu Anadolu'nun durumunu, İlhanlıların hakimiyeti ile gelinen süreci ve İlhanlıların etkisini konu edinir. Çalışmamızda bu tezden faydalandık.

Osman G. Özgüdenli'nin, *Gâzân Han ve Reformları* adlı çalışması büyük oranda Gâzân Han döneminin iktisadî, sosyal hayat, eğitim gibi alanlarda dönüşümlerini ihtiva eder. Eserden hayli istifade ettik.

Bertold Spuler'in *İran Moğolları- Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350* adlı eseri, alana dair çalışma yapan herkese olduğu gibi baştan sona bize de kaynaklık etmiştir. Eser İlhanlı Devleti'nin siyaset, idare ve kültür bakımından ele alır.

Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* ve Jean Paul Roux'un *Moğol İmparatorluğu Tarihi* adlı eseriyle Moğolların nesebinden itibaren ayrıntılı bilgi aktarır. Çalışmamızda bu eserlerden faydalandık.

Columbia Üniversitesi'nde akademik kariyerine devam eden Lawrence Potter'in İran tarihi ve İlhanlılar üzerine çalışmaları mevcuttur. "*Moğollar Sonrası İran'da Sûfîler ve Sultanlar*" adlı makalesine, Hanifi Şahin'in tercümesiyle çalışmamızda yer verdik.

4. Moğolların İslam Dini İle İlişkileri

Babası öldüğünde henüz on yaşında olan Temucin (Timuçin) h. 560/ m. 1165 yılında tüm Moğol kabilelerini etrafında toplayarak büyük bir mücadele içine girmiştir.¹

¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 123.

Artık ismi Cengiz Han olan bu kişi neredeyse tüm dünyayı etkileyen istilâlarına ve Müslümanlar üzerine kurduğu yıkıcı politikaya başlamıştır. Fakat nesebinin sonraki yıllarda Müslüman olup İslâmîyet'e hizmet edeceğini kim bilebilirdi ki?

Moğollar arasında Müslümanlar olmasına rağmen İslâm dünyası ile münasebetlerine birçok faktör etki etmişse de biz en etkili olan yolun ticaret olduğunu düşünüyoruz. Cengiz Han'ın İslâmîyet ile ilgili ilk bağlantıları hakkında Yakubovskiy şöyle söyler: “*Orta Asya tacirlerinin etkisi Cengiz Han'ın faaliyete başladığı sıralarda özellikle artmıştı. Cengiz Han bu tacirlerden Orta Asya ve Yakın-Doğu memleketleri hakkında birçok bilgi edindiği gibi Moğolistan'ın sınırları dışında düşmanlarıyla yaptığı mücadelede bu tacirlerin yardımından çok yararlanmıştı.*”² Bu tespit Müslümanlarla kurulan ticarî vasıta adına önemlidir.

Cüveynî'ye göre ise “*Moğollar Müslümanlara saygı gösterirlerdi. Müslüman tacirler için beyaz ve temiz keçeden çadırlar kurarlardı. Şimdi ise Müslümanlar birbirlerinin kuyusunu kazdıkları için eski itibarlarını kaybettiler*” deyip meseleyi nedenselleştirerek bir sonuca varmıştır.³

Ticaret vasıtasıyla Müslümanlarla kurulan ilişkilere Otrar hadisesi ile sekte vurulmuş, Moğolların İslâm dünyasına saldırmasıyla da iki düşman topluluk haline gelmişlerdir. Esasen başta Harezmliler olmak üzere İslâm dünyasının genel durumu Moğol istilâsına karşı ortak bir cephe oluşturmaya engel teşkil ediyordu. Alamut Batınîleri'nin propagandaları, bazı yerlerde Sünnî-Şîî ve Hanefî-Şafîî mücadeleleri, Abbasî halifelerine karşı takınılan fazlasıyla olumsuz tutum, bir kısım sûfîlerin yönetime düşmanlıkları, zorla hakimiyet altına alınan mahallî hükümdarlıkların istiklal temayülleri, Cengiz'in Doğu Türkistan Müslümanlarına karşı gösterdiği ilgi ve koruma siyaseti,

² Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, trc. Hasan Eren, Ankara 1992, s. 3.

³ Alâeddin Atâ Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşa*, trc. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 117.

Harzemşahların yapacağı herhangi bir cihat çağrısı, bütün Müslümanları Moğollarla mücadeleye toplayacak durumda değildi. Sonuçta Moğollar pek zorlanmadan Türk ve İslâm dünyasında hakimiyet elde etmiş oldular.⁴

Kimi yaklaşımlara göre Cengiz Han, din konusunda oldukça müsamahalıydı ve İslâm'a karşı şahsî bir düşmanlığı mevcut değildi. Özellikle de Müslüman tacirler onun en güvendiği insanlardı ve Cengiz Han'ın yönetiminde Müslümanlar ve öteki din mensupları tam anlamıyla dinî hürriyetten faydalandılar. Oğlu Ögedey (ö. 639/1241)'de aynı şekilde Müslümanlara karşı sempati beslemiş, diğer dinlere nispetle İslâmiyet'e daha şefkat dolu yaklaşmıştır.⁵ Tüm bunlara karşılık Müslüman şehirlerdeki tahribat ve katliam öylesine korkunç boyutlardaydı ki toplum cephesinden bakıldığında Moğol imparatoru İslâm'ı tehdit eden en ürkütücü sembol haline gelmiştir. Aslında Moğol istilâsı sadece İslâm dünyası ve Çin'e yönelik bir hareket olmadığı için benzer şekilde Bizans ve Avrupa'yı da korkutmuştu. Bu noktada söylenebilecek önemli bir husus var ki bu bir din yayma ya da bir dine karşı olma hareketi değil bir imparatorluk kurma mücadelesidir. Bu sebeple Müslüman ya da Hıristiyan bir kişiye dini ile ilgili toleranslı olup aynı kişiye kuracağı imparatorluk yolunda herhangi bir tehdit olarak görmesi durumunda son derece acımasız olunabilirdi. Daha sonra anlatacağımız Hülâgû yönetimi, başkenti, önce Tebriz, sonra da yeni şehir Sultaniye olan İlhanlık'ı tesis etti ve 1256'da Bağdat'ı ele geçirerek Abbasî halifesini ve akrabalarını katletti ve böylece İslâm dünyasının Bağdat başkentliliği sona ermiş oldu.⁶

Moğolların İslâm'a karşı tutumları bir tutarlılık göstermemiştir. Bazı Moğol hükümdarları müsamahalı davranırken bazıları da şiddet siyaseti izlemişlerdir. Örneğin Argun Han (ö. 690/1291) İslâm'a düşmanken Mengü Han'ın İslâm dahil diğer dinlere

⁴ Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 366.

⁵ Günay, Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, s. 366.

⁶ Günay, Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, s. 367.

karşı hoşgörölü bir tutum sergilediği söylenebilir. Buna karşılık Moğolların etkilendiği en son dinin muhtemelen İslâm dini olduğunu iddia edilmiştir.⁷ XIII. yüzyılın sonlarına doğru şehir kültürünün çöküşü, şehirlerdeki imarların çöküşünü de beraberinde getirmiş, Moğol yönetimi altında İslâmiyet yönetici elit zümrenin dini olmaktan çıkarak göçebe ve yerleşik kırsal kesimin dini haline gelmiştir.⁸ Zaman içinde Müslüman Türklerle eski ticarî münasebet yeniden canlanmıştır. Yine zamanla çeşitli sûfi tarikatlar varlık bulmuştur. Orta Asya'da Kübrevilik, Fergana ve güneydeki Türkmen kabileleri arasında Yesevîlik hâkimdi. Dervişler ve türbeleri İslâmiyet'in sembolü halini aldılar. Böylece tarikat sisteminin ağır bastığı halk tarafından daha kolay kabul edilebilir bir dini yaşayış şekli oluştu. Moğollar, doğudaki İslâm beldelerinin nüfuz ve hâkimiyetleri altına aldıktan sonra sûfiler, bütün enerjilerini putperest savaşçıları İslâm'a çevirmek için harcadılar. Müslümanları buna cesaretlendiren şey ise Moğolların sûfilere duydukları saygıdır.⁹

5. İlhanlı Devleti (1256-1353)

İlhanlı Devleti'ne giden yol, Moğol hanı Mengü'nün 1253 kurultayında aldığı karar ile kardeşi Hülâgû'yu İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirip kendisine bağlı bir ilhan olarak görevlendirmesiyle başlamıştır.¹⁰ O, 1256 yılında başkent Tebriz olmak üzere kurulan ve 1295 yılında da tam bağımsızlığına kavuşan bir Moğol Devleti'dir.¹¹ Hülâgû yaklaşık 130.000 kişilik ordusuyla 1256'da Alamut Kalesi'ni alıp ardından 1258'de Abbasi Devleti'ni yıkarak ele geçirdiği şehirlerde Mengü Han adına para bastırıp Moğol hâkimiyetini yaydığını, 1256'da Alamut Kalesi'ni aldıktan sonra da

⁷ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 38.

⁸ Günay, Güngör. *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, s. 368.

⁹ İhsan Arslan, *Moğollar Arasında İslâmiyetin Yayılışı*, Okur Akademi, İstanbul 2014, s. 222-223.

¹⁰ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954, s. 30.

¹¹ Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, C. XXII, s. 102-105.

kendi adına para bastırıp kendi ilhanlığını kurduğunu duyurmuştur. Ölümünden sonra yerine kurultay kararı ile oğlu Abaka (663/1265) ilhan seçilmiştir. Abaka babası gibi Budist'tir. Müslümanlara yönelik türlü baskıları ve olumsuz davranışları olmuştur.¹² Abaka'nın ölümünden sonra yerine kardeşi Ahmed Teküder geçmiştir. Kendisi aynı zamanda İlhanlı Devleti'nin ilk Müslüman hükümdarıdır. Ardından sırasıyla Argun (683/1284), Geyhatu (690/1291), Baydu (694/1295) tahta çıkmıştır. Ahmed Teküder'den sonra hükümdar olan bu üç ilhan da Budist'tir. Ardından tahta çıkan Gâzân Han (694/1295) Müslüman olarak İslâmiyet'i devletin resmî dini ilan etmiştir. 703/1304'te vefat etmesiyle yerine gelen kardeşi Olcaytu Han, Şîliği İran'ın resmî mezhebi olarak ilan eden hükümdardır. 717/1317 yılında yerine oğlu çocuk yaştaki Ebû Said Bahadır Han gelmiştir ve İlhanlı Devleti içinde Müslüman ilhanlar dönemi sona ermiştir. Bu sona eriş İlhanlı Devleti'nin ektiği tohumların yıllar sonra kurulacak olan ilk mezhep temalı bir devlet olan Safevi Devleti'nin filizlenmesi öncesi nadas dönemidir.

¹² Yuvalı, "İlhanlılar", s. 102-105.

I. BÖLÜM

1. MÜSLÜMAN İLHANLI HÜKÜMDARLARININ MEZHEP ALGISI

İlhanlı Devleti kurulduğu tarihten itibaren yaklaşık kırk yıl kadar (1256-1295) idarî anlamda Moğol İmparatorluğu'nun batıdaki temsilcisi olmuş, faaliyetlerini Moğol kültürü ve yasasıyla devam ettirmiştir. Bu arada Moğolların İslâm toplumlarına verdiği rahatsızlık uzun zaman devam etmiştir. Zaman içerisinde İslâmiyet'le tanışan İlhanlılar, temelde Moğol akınlарının en yoğun görüldüğü İslâm topraklarında kök salmaya başlamışlardır. Ancak Ahmed Teküder ile başlayan İslâmlaşma hareketleri Gâzân Han döneminde zirveye ulaşmıştır. Moğolların İslâmlaşmasıyla birlikte İlhanlı Devleti, birçok bakımından değişim yaşamıştır. İlhanlı Devleti'nin gücünü aldığı halkın çoğunluğunun Türkmenlerden oluşması Moğolların etkisinin zaman içerisinde azalmasına neden olmuştur.¹³

Teküder ile başlayan Gâzân Han, Olcaytu ve Ebû Said Bahadır ile devam eden İslâmlaşma sürecinde İslâm'ın İlhanlı sarayına girmesiyle esasında Moğol olan İlhanlıların dinler ve Moğol kültürü ile ilgili bakış açıları değişmiş, geleneklere karşı genel tavırlarında farklılıklar görülmüştür. Olcaytu dönemine kadar İslâm'ı benimseme ve yaşama şekli alışkanlık veya adet olarak görülürken Olcaytu döneminde İslâm'ı yorumlama, amelî-itikadî mezhepleri anlama ve takip etme, iktidara yön verme konularında çatışmalar yaşanmıştır.¹⁴

Şöyle ki İlhanlı yöneticilerinin Müslüman olmasıyla İslâm ile Moğol kültürü arasında sıkışıp kalan Moğol yasası eski etkinliğini kaybetmeye yüz tutmuş, bu sebeple de Moğol ileri gelenlerinin tepkileri kaçınılmaz olmuştur. Ahmed Teküder dönemi buna

¹³ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994, s. 195.

¹⁴ Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 164-184.

en uygun örnektir. Argun, amcası Ahmed Teküder'e karşı isyana giriştiğinde onu bu isyana yönelten en önemli unsur amcasının Moğol geleneklerinden koptuğu düşüncesi ve İslâm karşıtlığı idi. Moğol halkının Argun'a destek vermesinin ardında da yine Ahmed Teküder'in Müslüman olması gerçeğinin yattığı düşünülebilir.

İran coğrafyasında ilerde daha detaylı inceleyeceğimiz dinî yaklaşım konusunda farklı dönemler yaşandığı aşikârdır. Örneğin Moğollar tarafından işgal edildiğinde İran'ın çoğunluğu Sünnî'dir. İlhanlılar dönemine kadar Moğolların çeşitli dine inanç sistemlerine sahip olduklarını söylemek mümkündür. Hıristiyanlık, Budizm, Şamanizm bu anlamda en öne çıkanlardır. İlhanlılar döneminde Müslümanlık tercih edilmiş ancak Sünnîlik ile Şiîlik anlayışı arasında gelgitler yaşanmıştır. Biz de bu gelgitlerin sebep ve sonuçlarını değerlendireceğiz. İran, bugün itibariyle Şiîliğin nüfus ve coğrafi anlamda egemen olduğu en büyük coğrafyadır. Neticesinde Şiîleşme ile devam eden din tarihine baktığımızda İran ve Anadolu'nun siyasi-coğrafi ve dinî-kültürel durumunun tespiti daha çok ehemmiyet arz etmektedir. Ayrıca Sünnîlikten Şiîliğe geçiş sürecinin sağlıklı değerlendirilmesi için İslâm'ın toplumsal hayattaki yeri ve dönemin tasavvufî hareketlerini de incelemek gerekecektir.

İlhanlı Devleti'ne tarihi açıdan bakarsak, dört dönem karşımıza çıkar.

- (1256-1282) Hülâgû ve oğlu Abaka'nın yönetimde olduğu dönem
- (1282-1295) Ahmed Teküder, Argun, Keyhatu ve Baydu dönemleri
- (1295-1335) Gâzân Han, Olcaytu, Ebû Said Bahadır Han dönemleri
- (1335-1353) Devletin yıkılma dönemi

Adı geçen dönemler muhakkak ki aralarında eleme yapılamayacak kadar mühim konulardır. Fakat biz İslâmiyet'in kabulü ve benimsenmesi noktasında öne çıkan Ahmed Teküder, Gâzân Han, Olcaytu ve Ebû Said Bahadır Han dönemlerini incelemeye çalışacağız. Bu dört hükümdar dönemlerinde de çeşitli sebeplerle İslamiyet benimsenmiş

ve hatta ilerleyen yıllarda bir adım ileri gidilerek mezhep anlayışı iktidarlarında yaşanmıştır. Bu mezhep anlayışının her bir hükümdar döneminde ortaya çıkmasını birkaç başlık altında toplamak gerekirse;

- Siyasî- Coğrafi Durum
- Dinî- Kültürel Durum
- Tarikatlar ve Tasavvuf- Şiilik İlişkisi gibi etkenlerden bahsedebiliriz.

Önemli stratejik bir coğrafyada bulunan İran, 1258 yılında Bağdat'ın düşmesinden Safevi Devleti'nin kurulmasına (1501) kadar geçen sürede tarihte adından sıkça söz ettiren hanedanlara ev sahipliği yapmıştır. İlhanlılar (1265-1335), Celayirliler (1335-1393), Timurîler (1380-1405), Karakoyunlular (1408-1469), Akkoyunlular (1467-1508). Bu kronoloji bize İran coğrafyasının Safeviler'den çok önce İlhanlı Devleti aracılığı ile Şiilikle tanıştığını açıkça göstermektedir. İlhanlılar dönemine kadar çeşitli din ve inanç sistemi içerisinde olan Moğollar, çoğunluğu Sünnî olan İran topraklarına gelmişler ve zaman içerisinde değişime uğramışlardır. Elbette bu değişim tek taraflı olmamıştır. Bugünün inanç sistemi göz önüne alınırsa "İlhanlılar ve İran" karşılıklı birbirlerini değiştirip geliştirmiş ve bugünkü İran'ın temellerini birlikte atmışlardır. İlhanlılar döneminde Moğollar Müslümanlığı benimsemişlerdir. Fakat Sünnî-Şîî ayrımı konusunda şunu söylemek mümkündür: Bağdat'ın ve dolayısıyla Sünnî halifenin düşürülmesi Şiilik adına bir avantaj oluşturmuştur. Ayrıca Hülâgû'nun danışmanı Nasıruddin Tusi (ö. 703/1322) ve yine onun öğrencisi Hillî (ö. 676/1277)'nin Şîî olması da Şiilik anlayışının Sünnîlik anlayışının önüne yavaş yavaş geçmesine sebep olmuştur. Tusi aracılığıyla Şîîlerle ittifak kurmuş, bu vesile ile Şiilik yayılmıştır. Hülâgû Müslüman olmamasına rağmen İslâmî mezhepler arasında taraf olmuş seyyidleri vergiden muaf tutmuş, Sünnîlere karşı Şîîleri korumuştur.¹⁵ Bunun başka bir nedeni mevcut Memlûk

¹⁵ H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgû Han Dönemleri 612-656(1219-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 217-223.

devleti olabilir. Çünkü Hülâgû'nun düşmanı olan Memlûkler Sünnî'dir. Bu ayrılığı kendi siyasetini yürütme adına İslâm şeriatıyla ilişkilendirmiştir.¹⁶

Konumuzun dışında olması nedeniyle çok fazla detaylandırmayacağımız fakat yine de dikkat çekmek istediğimiz husus şudur; 13. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar geçen sürede İlhanlı Devleti ile ilk kez resmî mezhep olarak benimsenen Şîlik, aradan geçen süre içinde 16. yüzyıl başlarına gelindiğinde İran'ın çoğu bölgelerinde yerini Sünnî inanca bırakmıştır. 1501 yılında Tebriz'i alarak Safevi Devleti'ni kuran Şah İsmail "yeni devlete yeni mezhep" ilkesi ile Şîlik inancını İran'a yeniden getirmiş ve bugünkü İran Şîliğinin temelini atmıştır. Muhtemeldir ki zaman içerisinde değişen iktidarlarla dinî yaklaşımlar da çeşitli şekiller almıştır. Ancak tebaa açısından değerlendirmek gerekirse biz halkın her iktidar değişimiyle dinî duygularına yön verdiğini düşünmüyoruz. Örneğin iktidarın kararıyla Sünnî olan bir toplumda bir kesimin görünüşte mezhebini değiştirebileceğini ama kalbî duygularla Şîî olarak yaşamaya devam edebileceği kanaatindeyiz. Bu kesim azınlık olsa bile babadan oğula yıllarca yapılan aktarımlar ile Safevî Devleti'ne İran coğrafyasında Şîlik inancını böylesine kolay ve kısa sürede yayabilmesi hususunda yardımcı olduğu bizce aşikârdır. Öyle ki coğrafya zaten İlhanlılar vasıtasıyla bu mezhebe aşınadır. Uzunca yıllar mezhep konusu bu coğrafyanın temel sorunlarından olmuştur. İran dinî tarihi bilhassa Şîlik ile harmanlanmıştır. Bu sebeple de bugünkü İran Şîlik inancı bugünkü resmîyetini Safevi Devleti ile olsa da temelde İlhanlı menşelidir kanaatindeyiz.

İlhanlı dönemine genel olarak bakıldığında inançlarıyla ilgili net bir yorum yapılabilir mi? İlhanlılar Budist'tir, İlhanlılar Müslüman'dır, İlhanlılar inançsızdır vb. gibi bir genelleme yapılabilir mi? Çok açıktır ki yapılamaz. İlhanlı Devleti inancını dönemin iktidarına göre yaşamıştır. Sadece Müslüman İlhanlı hükümdarları için değil bütün İlhanlı hükümdarları için bunu söyleyebiliriz. Her ilhan kendi inancında olduğu

¹⁶ Aksarayî, *Musameratü'l- Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, T.T.K. Yayınları, Ankara 2000, s. 45.

dine göre devletini yönetmiş, devlet erkânını ona göre düzenlemiştir. Halk nezdinde Moğol ardılı olan bir devletin korku kaynaklı tesiri de hayli fazla olduğu için kısa aralıklarla yaşanan inanç değişiklikleri kolay kabul edilmiştir.

1.1. Ahmed Teküder Han Dönemi (1282-1284)

Doğum tarihi net olarak bilinmemekle beraber 645 (1247) yılında doğduğu kabul edilen Hülâgû oğullarından Teküder (ö. 683/1284), İlhanlı Devleti'nin İslâm'ı kabul eden ilk hükümdarıdır. İlhanlı hükümdarı Abaka öldükten sonra tahta kimin çıkacağı konusunda anlaşmazlık yaşanmış, şehzadeler arasında dağılma olmuştur. İlhan'ın oğlu Argun ve Ahmed Teküder güçlü adaylardı fakat durum iyice karmaşık bir hal almaya başlayınca ümeradan Şişi Bahşi, şehzade Argun'u taht iddiasından vazgeçirmeyi başarmış ve neticede Ahmed Teküder taht için tek aday olarak kalmıştı. Moğol ileri gelenleri Teküder'in tahta çıkması için anlaşmaya varmışlar, Argun da Horasan valiliğine getirilmişti.¹⁷

Ahmed Teküder'in devlet işlerinde ilk icraatı tahta çıkmasında büyük destek gördüğü şehzade Kongurtay'ı 1281'de Anadolu valiliğine göndermesi olmuştur ve akabinde Emir Akbuka'yı ona yardımcı olarak göndermiştir.¹⁸ Dönem, İran'da Budist, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki çekişmelerin yaşandığı bir dönemdir.¹⁹ Kendisi de Şeyh Abdurrahman adındaki bir Türkmen şeyhiyle tanışarak dostluk kurmuş, sohbetinden fazlaca etkilenmiş, sık sık dergâhına giderek semahlarına katılmaya başlamıştır. Kendini bu şeyhe o kadar kaptırmıştır ki devlet işlerinden uzaklaşmış bu sebeple de hanedan içinde hoşnutsuzluk hat safhaya gelmişti. Öyle ki Argun zaten Müslüman olmasından ve Moğol kültüründen uzaklaşmasından dolayı kendisine dış

¹⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1983, s. 576.

¹⁸ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, (1969), s. 57.

¹⁹ Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-i İran*, I, s. 221.

bilerken bir de devlet işlerinin aksaması Argun’u Ahmed Teküder’e karşı gizli ittifaklar yapma yolunda harekete geçirmiştir.²⁰ Yapılan girişimler Ahmed Teküder’in ölümüyle sonuçlanacaktır. İki yıllık iktidarında İslâm dini İran coğrafyasında yayılsın diye gayret sarf eden Teküder sayesinde Hristiyanlık ve Budizm Türk-Moğol ulusu açısından tehlike olmaktan çıktığı gibi İslâm dini “*devlet dini*”ne dönüşmüştür.²¹

İlhanlılar, kurulduğu tarihten itibaren Memlûklerle hep bir rekabet ve düşmanlık içerisindeydi. Ancak Ahmed Teküder bu durumu değiştirmek istiyordu. Hocası Şeyh Abdurrahman’ı ‘*Bismillahirrahmanirrahim*’ ile başlayan ve içeriğinde Müslüman olduğunu ve artık barış yapmak istediğini ifade eden bir mektupla Mısır’a göndermiştir.²² Aldığı yanıt olumsuz olmuştur. Çünkü Teküder’in Müslümanlığının Ayn-ı Câlût (1260)’tan itibaren Memlûk karşısında başarısız olan ve bu nedenle dış politikada sorunlarını din üzerinden çözebilmek adına bir Müslümanlık olduğu iddiası içinde olmuşlardır.²³ Ahmed Teküder’e karşı yukarıda da bahsettiğimiz gibi Argun başta olmak üzere yapılan isyan girişimleri sonuç vermiş Teküder’in itibarı daha da sarsılmıştı, Şeyhin Memlûklerce öldürülmesi de Teküder’i yalnız bırakmış, sulh girişimleri netice vermemiştir.

Ahmed Teküder İslâm’ı seçtiği için Müslümanlar açısından kısa süreli olumlu bir hava yaşanmış fakat yine de İlhanlı yöneticileri ve vezirleri tarafından dışlanmışlardır. Bu tutum Gâzân Han döneminde değişmiştir. Sonuç olarak bakıldığında Ahmed Teküder iki yılı biraz geçen hükümdarlık süresi İlhanlı tarihi açısından bilhassa siyasi anlamda pek parlak geçmemekle beraber dinî pratikler bakımından bakacak olursak ciddi değişimlere

²⁰ Reşidüddin, *Camiü’t-tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Arslan, Ahmad Hesamipour Khelejani, T.T.K. Yayınları, Ankara 2013, s. 47; Faruk Sümer, *Anadolu’da Moğollar*, s. 57.

²¹ Zekeriyâ Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslâmiyet*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2005, s. 174.

²² Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî, *Tarihu Muhtasari’d-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, T.T.K. Yayınları, Ankara 2011, s. 53.

²³ Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 1987, s. 89.

başlangıç olarak görülebilir. Onun yumuşak tabiatı ve dinî siyasetinin bir neticesi olarak birçok emîr onu terk ederek Argun'un yanında yer almış²⁴

İnsanların din değiştirme konusundaki samimiyeti her zaman soru işaretleriyle karşılanmış, altında samimiyetten öte farklı nedenler olabileceği hep akıllarda olmuştur. İnsan doğası gereği bilhassa din bahis mevzuu olunca karşısındakine şüpheyile yaklaşmıştır. Çünkü her varlığın inanmaya ihtiyacı vardır ve inanç hemen herkesin en hassas noktasıdır. Bu sebeple aldatılma korkusu bir takım tedbirler almayı, meseleye mesafeli durmayı olağan hale getirmiştir. Konumuzdan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Ahmed Teküder de Müslüman olduktan sonra Memlûklerle yaptığı sulh girişimleri neticesinde siyasi bir din değiştirme ile itham edilmiştir. Ancak bizim kanaatimiz onun bu değişimde samimi olduğu yönündedir. Şayet sadece siyasi bir kazanım için dinini değiştirmiş olsaydı iki yıldan biraz fazla süren hükümdarlık dönemi ile ilgili olarak biz bugün çeşitli başarılarından, doğru siyasi hamlelerinden, kazanılan savaşlardan, artan ülke ekonomisinden ve hatta uzun yıllar süren bir hükümdarlık döneminden bahsediyor olabilirdik. Oysaki kaynaklarca sabittir ki Ahmed Teküder'in kısa süren hükümdarlık dönemi siyasi olarak kazanımlarla dolu olmamasının yanı sıra İslamiyet'e sempati duymasına ve Müslüman olmasına vesile olan Şeyh Abdurrahman'ın etkisiyle devlet işlerinden uzaklaşmış, kendini tamamen İslam'ı öğrenmeye adanmıştır.²⁵ Onun Arran'daki dergâhına sık sık gidip gelmiştir.²⁶ Ayrıca atalarının yaptıklarından dolayı Mısır sultanına gönderdiği mektupta özür dilemiş olması da Teküder'in barbarlık ve katliamla özdeşleşen

²⁴ Abul Farac Gregory, *Abul Ferec Tarihi II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, T.T.K. Yayınları, Ankara 1945, s. 618.

²⁵ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 57.

²⁶ İlhan Erdem, "İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2004, S. 35, s. 104-105.

bir millete mensup biri olmasına rağmen bir İlhanlı hükümdarı tarafından yapılan ilk insanî tavır olarak yorumlanmıştır.²⁷

Tarihte görülen ve bilinen bir gerçek, tasavvufun birçok toplumun İslamlaşmasına katkı sağladığıdır. Moğolların da aynı şekilde Müslümanlaşmasında tasavvufun etkisi çoktur. XII. yüzyıldan itibaren toplumun çeşitli tabakalarında farklı versiyonlarıyla görülen tasavvuf hareketlerinin ortak noktası belli bir şeyhe duyulan bağlılıktır.

Moğollar üzerinde Kalenderî ve Haydarî dervişlerinin etkisi olduğu söylenebilir.²⁸ İlhanlılardan yana tutum sergileyen Kalenderîlerin Ahmed Teküder'in Müslümanlığında etkisi olduğu söylenir.²⁹ Ahmed Teküder'in "Baba" diye hitap ettiği Şeyh Abdurrahman Rifâîliğe mensuptur.³⁰ Buradan yola çıkarak Ahmed Teküder'in de bir Rifâî (Rüfâî) olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca Moğol kültürüyle, ritüelleriyle ciddi anlamda benzerlik gösteren Rifâî tarikatını kabullenmek de Ahmed Teküder için de zor olmasa gerek. M. Fuad Köprülü'nün Rifâîliğin Şaman ritüelleriyle benzerlik gösterdiği yönündeki değerlendirmelerine Mustafa Tahralı karşı çıkmaktadır. Gerekçesi de şudur: Moğolların gelmesinden önce Rifâîyye mensuplarında bu uygulamaların varlığı bilinmektedir. Nitekim Bağdat Moğollar tarafından işgal edilmeden önce vefat etmiş olan Sıbt İbnü'l Cezvî (ö. 654/1256) eserinde 578 yılı (m. 1183) olaylarını anlatırken Rifâîler de Şamanlarla benzerlik gösteren hallerin zaten var olduğunu kaydetmektedir. (ateşin içinde dans etme, canlı yılan yeme v.b.)³¹ Sonuç olarak önemli olan hangisinin hangisinden esinlendiği değil Ahmed Teküder'in Müslüman olmasında ve İslam'ı seçme konusunda karar vermesinde kendisinin aşına olduğu kültür ve uygulama benzerliğinin getirdiği

²⁷ Hanifi Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", *İLTED*, Erzurum 2016/1, S. 45, s. 127.

²⁸ Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", s. 115.

²⁹ Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s. 298.

³⁰ Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", s. 115.

³¹ Mustafa Tahralı, "Rifâîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 99-103.

kolaylıktır. Yani Rifâilikteki ritüellerin menşei konusu tartışmaya açık olsa da rahatça bu ritüellerin İlhanlıların Müslüman olmasında etkili olduğu söylenebilir. İlhanlı hükümdarların dinî eğilimleri konusunda kaynaklar vasıtasıyla bir fikir sahibi olabiliyoruz fakat mezhep konusundaki tutumları hakkında yeterli bilgi ve görüş sahibi değiliz. Mezhep konusu uygulama anlamında da hayatı bütünüyle değiştiren bir olgu olduğu için Moğol geleneklerinden tam anlamıyla kopmamaları sebebiyle mezhebi eğilimin gelişmesi zaman almış olabilir. Örneğin, Ahmed Teküder'in hangi mezhebi benimsediği konusunda elimizde hiçbir veri olmamasına rağmen Rifâî ve Şafîî olan hocası Şeyh Abdurrahman'ın Teküder'in üzerindeki etkisi düşünülürse, Ahmed Teküder'in de Şafîî olduğu sonucuna varabiliriz.³²

1.2. Gâzân Han Dönemi (1295- 1304)

İlhanlı Devleti'nin dördüncü hükümdarı olan Gâzân Han (ö. 703/1304), çocukluğunu dedesi Abaka Han'ın yanında geçirmiştir.³³ İlhanlı şehzadeleri gibi Budist bir eğitim görmüş ve bu din hakkında belli bir bilgisi olmuştu. Horasan'da sayısız Buda heykeli inşa ettirmiş, İran'a çok sayıda göçen Budist rahipleriyle görüşmüş, çeşitli mezhep ve dinin ilim adamlarıyla akaid tartışmalarında bulunmuştur.³⁴ Fakat Gâzân Han, İlhanlı tahtına çıktıktan sonra (695/1295)'te ihtida etmiş İslâmiyet'i benimsemiştir. O, Müslüman olduktan sonra İslâm ile amel eden ve onu devletin resmi dini olarak ilan eden ilk kişidir.³⁵ Moğolların İslâmlaşmasıyla birlikte İlhanlı Devleti, birçok bakımdan değişim ve dönüşüm yaşamıştır. İlhanlı Devleti'nin dayandığı halkın çoğunun Türklerden

³² Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", s. 130.

³³ Arslan, *Moğollar Arasında İslâmiyetin Yayılışı*, s. 261.

³⁴ T. W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, Akçağ Yay. çev. Hasan Gündüzler, 1971, s. 235.

³⁵ Arslan, *Moğollar Arasında İslâmiyetin Yayılışı*, s. 262.

oluşması, Moğolların devlet üzerindeki etkisinin zamanla azalmasına ve devletteki Moğol yerelliğinin diğer unsurlarla yer değiştirmesine yol açmıştır.³⁶

İslâmiyet'e girişi ile ilgili kayıtlara göre Gâzân Han, kumandanlarından halasının kocası Nevruz Bey'in teşvikiyle Elburz'da Lâr vadisinde Müslüman olmuş ve Mahmud adını almıştır.³⁷ 2 Şaban 694/17 Haziran 1295 Cuma günü İslâm dininin Moğolların ve İlhanlıların yeni dinî olduğunu ilan etmiştir.³⁸ Kendisiyle birlikte yaklaşık 100.000 Moğol askeri de Müslüman olmuştur. Gâzân Han'ın Müslüman olmasında Şeyh Sadreddin İbrahim b. Sa'deddin Hammûye el-Cûveynî'nin (644-722/1246-1322) de önemli rolü olduğu bilinmektedir.³⁹ Gusül abdesti alıp şeyhinin huzurunda hazır bulunmuş, onun elbiselerini giymiş ardından da şeyhin yardımıyla kelime-i şehadet getirmiştir.⁴⁰ Gâzân'ın Şeyh Sadru'd-dîn ile teması ve İslam'ı kabulü hakkında ayrıntılı bir rivayet Şeyh'in hacdan dönüşü esnasında 695/1295 yılında onunla Dımaşk'ta bulunan Ribât-i Sumeysâtî'de mülakatta bulunan yakın dostu el-Birzâli (Alemu'din el-Kasim b. Muhammed b. Yusuf, 1267-1339)'den nakilde bulunan Memlûk tarihçisi el-Cezerî (Şemsu'd-dîn Muhammed b. Mecdu'd-dîn İbrahim b. Ebî Bekr, 1260-1338) vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Müellif, el-Birzâli'ye dayanarak Şeyh Sadru'd-din'den özetle şunları aktarmaktadır:

“Moğolların bir kısmı ile bazı emirler daha önce Müslüman olmuşlardı. Gâzân'ın veziri Nevruz da Müslüman olmuştu. Nevruz, Gâzân ile İslam'ı kabulü yönünde bir toplantı yaptı. Gâzân ile Baydu arasında anlaşmazlık çıktı. Bu esnada ben hacca gidiyordum. Niyetim her ikisini de görmek değildi. Ancak Gâzân'ın ordusuna gitmek zorunda kaldım. Çünkü karışıklıklardan korkuyordum. Receb

³⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 189.

³⁷ İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-i İran, I*, Tahran, 1375/1996, s. 256.

³⁸ Abbas İkbâl, *Tarih-i Moğol*, Tahran, 1364/ 1985, s. 256.

³⁹ Abdülkadir Yuvalı, “Gâzân Han”, *DİA*, C. X, İstanbul 1996, s. 429-431.

⁴⁰ Osman G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 92-94.

694/ Mayıs 1295 tarihinde o zaman Nevruz ile görüştüm. O, benimler birlikte hacca gitmek istediğini söyledi. Hükümdarın izni olsa da olmasa da, o bu niyeteydi. Benden, biraz bekleyip daha sonra hacca gitmemi istedi. Benimle Gâzân'ın İslâm'ı kabulü hakkında konuştu ve dedi ki: “ Gâzân ile konuştum, o bazı şeyler söyledi ama ben bundan emin değilim. Belki de Allah sizin vesilenizle onun yolunu kolaylaştırır. Bu yüzden acele etmeyin, yavaş olun ve biraz bekleyin.” Ancak halk onun İslâm'ı kabulünden vazgeçebileceği yönünde biraz endişeliydi. Fikrinden caymaması için bu konuda konuşmaktan çekiniyorlardı. 2 Şaban/ 17 Haziran Cuma günü, o, Rey yakınlarındaki Lârman otağında idi. Nevruz beni yanına çağırarak, Gâzân'ın o gün İslâm'ı kabule söz verdiğini söyledi ve gelip kendisiyle oturmamı istedi. Ben Cuma namazına kadar bekledim. Ama hükümdar gelmedi. Biz bulunduğumuz kasırdan çıkarak dışarıda namaz kıldık. Burada, Moğollardan ellerinde tesbih ile namaz kılıp dua okuyan bir grup gördüm. Biz namazdan sonra öğle yemeğine gidince hükümdarın hamama gittiğini söylediler. Ona bir elbise gönderdim. Ben de bir kürk giymiştim. Kasırda birlikte oturduk. Asker ve hatunlar ile birlikte halk da orada toplanmıştı. Bu önemli bir hadiseydi. Ben Gâzân'ın yanında durdum. Nevruz da yanımda idi. Yanımda (babam) Şeyh Sadru'ddin'in duaları ve kelimeleri bulunan bir parça taşımaktaydım. O, bunu gördü ve sordu. Nevruz bunun ne olduğunu ona açıklayarak babam ve menkıbeleri hakkında ona bilgi verdi. Ben bu yazılı şeyi kabından çıkartarak Gâzân'a verdim. O baktı ve tekrar bana iade etti. Ben onu kabına koyup ona yeniden verdim. O aldı ve sağ tarafına astı. Ben, ona, adetimiz olduğu üzere sol tarafına asmasını söyledim. Hem henüz otuz yaşına ulaşmamış çok genç bir delikanlı olduğu için, hem de çehresinin açık renginden dolayı, yüzünün kızardığı ve çok utandığı belliydi. Hamamdan yeni çıkmış olması da bu durumu daha belirgin ediyordu. Nevruz onunla İslam dini hakkında konuştu. Hükümdarın kendisine söz verdiğini

ve şimdi şeyhin oğlunun huzurunda bunun tam zamanı olduğunu söyledi. Sonra bana bakarak ne demesi gerektiğini sordu. Ben işaret parmağımı kaldırarak eşhedu en lâ ilâhe illâ'llah dedim ve o bunu tekrarladi. Ben ekledim : ve eşhedu enne Muhammeden Resûlullâh. Nevruz ile “Türkçe” konuşarak, “ tekrar şehadet getirmem gerekiyor mu;” diye sordu. Nevruz: “evet” dedi. O da tekrarladi. Tamamlanınca bütün halk toplandı ve kimseyi tutabilmek mümkün olmadı. Halk onu havaya kaldırmaya başladı. Ellerini öpüp sevinç çığlıkları attılar. Orada bulunanları engelleyebilmek mümkün değildi. Herkes ona yaklaşmak istiyordu. O bir kürsüde oturuyordu. Halk da onun altında idi. Tören ve eğlenceye devam edildi. Ben hayatım boyunca böyle bir gün görmemiştim. 6 Şaban/ 21 Haziran Salı günü yola çıktım ve 10 Şevval/23 Ağustos (1295)'ta Bağdâd'a ulaştım. Bağdâd yolunda Bâydu ile görüştim. O büyük bir kudrete ve orduya sahipti. Bağdâd'ta 10 gün kaldım ve 20 Şevval/2 Eylül'de Bağdâd'tan hareket ederek haccımı yerine getirdim. Sonradan, güvenilir birisinden, Gâzân'ın İslamî kaideleri ve duaları öğrendiğini, Ramazan ayında oruç tuttuğunu ve Nevruz'un her sabah erkenden İslam'ı öğretmek üzere onun huzuruna gittiğini öğrendim. O, bu iş için uygun ve yumuşak bir tabiata sahip idi” dediğini nakletmektedir.⁴¹

Bazı tarihçiler, Gâzân Han'ın, Baydu ile mücadelesinde Müslümanları kendi etrafında toplamak ve siyasi çıkar sağlamak için bu dini benimsediğini iddia etseler de Reşidüddin onun samimi bir mümin olduğunu söyler.⁴² Gâzân Han'ın Müslüman olduktan sonra Budist heykellerini yıktırması, Budistleri İslâm'a girmeye zorlaması, Hristiyan ve Yahudilerin özel kıyafetlerle dışarı çıkmalarını istemesi de bu samimiyetinin sonuçları olabilir. Ayrıca Reşidüddin bu konuda şöyle söyler: “ Gâzân Han gibi büyük bir güce sahip bir hükümdarı din değiştirmeye zorlayabilecek başka ne gibi bir maksat

⁴¹ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 95-96.

⁴² Yuvalı, “Gâzân Han”, s. 429-431.

tasavvur edilebilir? Hem de öyle bir hükümdar ki, ecdadı dünyanın yarısını istila etmişti.”⁴³

Gâzân Han'ın ihtida etmesinin başka bir sebebi de o zamanlar bir Müslümanın İran'a hükümdar olacağına dair yaygın inanç olabilir. Zira halk arasında dolaşan söylentilere göre İslâmiyet'i kabul eden bir prens İran'a hükümdar olacak, Müslümanları, Moğolların azaplı boyunduruğundan kurtaracak ve hak dini yok olma tehlikesinden korumaya çalışmasından dolayı Yüce Allah onun silahını zafere ulaştıracaktı. Gâzân Mahmud Han yapılan bu telkinler üzerine biraz tereddüt ettikten sonra açıkça şahadet getirmiş ve subayları ile askerleri de onun bu ihtidasına uymuşlardır. Sonra zühd erbabına ve ilim sahiplerine hediyeler dağıtmıştır. Camileri ve evliyaların türbelerini ziyaret etti. Her fırsatta kendisini halka uyulmaya değer Müslüman bir hükümdar sıfatında göstermiştir.⁴⁴

Gâzân Han'ı İslamiyet'e ve dahî Sünnîliğe yaklaştıran bir başka etken de üvey annesi Selçuklu prensesi Hüdavend Hatun olabilir. IV. Rükneddin Kılıçarslan İlhanlıların yardımı ile Selçuklu tahtına oturmuştur.⁴⁵ IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın kızı olan Hüdavend Hatun, babasının İlhanlılarla olan iyi ilişkilerinin tabii neticesi olarak Gâzân Han'ın babası Argun ile evlendirilmiştir.⁴⁶ Gâzân Han, İlhanlı sarayında çokça nüfuzu olan Hüdavend Hatun'un ordusuna da katılmıştır.⁴⁷ Tarihler Gâzân Han'ın hükümdar olduktan sonra İslâmiyet'i benimsediğini söylese de kuvvetle muhtemeldir ki üvey annesinden de bu konuda etkilenmiştir.

⁴³ Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, s. 236.

⁴⁴ Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, s. 236.

⁴⁵ Mustafa Uyar, *Sarı Saltuk Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, A.Yaşar Ocak, Ankara 2002, s. 187.

⁴⁶ Zeynep Demircan, "Orta Anadolu'daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri", *Sanat Tarihinde Gençler Semineri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Y. 2003, s. 103-104.

⁴⁷ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti*, s. 173.

Azerbaycan ve Tebriz’de bulunan Budist mabedlerini, babası Argun’un portresinin bulunduğu Tebriz’deki mabedi de yıktırarak Müslümanlığın yayılmasına yardımcı olan Gâzân Han zamanında İslâmiyet ciddi anlamda devlet desteği görmüş, başta Tebriz olmak üzere birçok yerde İslâmî müessese kurulmuştur. Gâzân Han Sünnî-Hanefî olmakla beraber Şîî imam ve alimlerine de hürmet etmiş, onlara düzenli maaş bağlamış ve vergiden muaf tutmuştur. Şîîlerce kutsal sayılan yerleri ziyaret etmiş hatta bu sebeple bazen Şîî zannedilmiştir.⁴⁸ Oysaki İslâmiyet’i benimsemesinde etkili olan Şeyh Sadreddin’in babası Sa’deddin Hammûye bir Kübrevîyye şeyhidir. Hâce Gıyâseddin, Sa’deddin Hammûye’nin Şafîî mezhebine mensup olduğunu belirttiği ve sonraki bazı müelliflerce onun on iki imam ve mehdî hakkındaki görüşlerinden dolayı Şîî olduğu iddia edilse de onun görüşlerinde Şiiliği çağrıştıran bir ifadenin olmadığı kaynaklarca sabittir.⁴⁹ Dolayısıyla Bahrâbaâd’daki hankahına oğlu Sadreddin İbrahim’i halife tayin etmesi oğluyla aralarında görüş farkı bulunmadığı ve hatta kendisini orada bizzat temsil edebileceğini düşündüğü için yerine bırakması oğlunun da Şiilik’ten uzak olduğunu gösterir. Ve bunun nihaî neticesinde Gâzân Han’ın ve beraberinde 100.000 Moğol askerinin Müslüman olmasına vesile olan bu kişinin etkisiyle Gâzân Han’ın da Şîî düşüncesinden uzak olacağını düşünüyoruz.

Ahmed Teküder’in Müslümanlığına yapılan siyasi yaklaşımla Gâzân Mahmud Han da karşı karşıya kalmıştır. Buna göre bilhassa Baydu’nun Hristiyanları kollayan bir politika gütmesi ve Müslümanları baskı altında tutması, toplumda mağduriyet ve ezilmişlik ruh halinin teolojiye aktarılmış hali olan kurtarıcı mehdî beklentilerini hızlandırmıştır. Müslümanlar lehine olumlu işlerin olmadığı bu dönemde iktidarla yüze gelen Gâzân Mahmud Han, uzun süredir Müslüman toplumun beklediği kurtarıcı hükümdar olarak nitelendirilerek bir anlamda toplumun beklentileri ortaya konulmuştur.

⁴⁸ Yuvalı, “Gâzân Han”, s. 429-431.

⁴⁹ Reşat Öngören, “Sa’deddin-i Hammûye”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 389-391.

Bunun teolojik zeminini de Şîî düşünceden sağlanmışır. Çünkü dönemin Şîîleri, ordusu savaşı Türklerden oluşacak bir mehdinin çıkacağına inanmaktaydılar.⁵⁰

Moğolların İslâmlaşma sürecinde farklı sûfi grupların tesiri olduğu bilinmektedir. Tıpkı Ahmed Teküder döneminde olduğu gibi Moğollar nezdinde itibar gören bir Rifâî şeyhi olan Salih er-Rifâî (ö. 1307) Gâzân Han'ın birinci Suriye seferinde Şam'a girdiğinde bir grup askerin kendisini tanınması neticesinde hoş karşılanmış, muhabbetle ağırlanmıştır.⁵¹ Öyle ki Moğol askerlerinin bu şeyhi tanınması Rifailerle Moğolların ilişkilerinin hem sadece Şam merkezli olmadığını, daha öncesinde de tanışıp ilişki içinde olduklarını gösterir. Ahmed Teküder'in de Rifâî dervişleri ile görüştüğü ve hatta Müslümanlığında ciddi etkisi olduğunu daha önce belirtmiştik. Demek ki Ahmed Teküder'den Gâzân Han'a Moğol içindeki etkileri aynen devam etmiş, bağlarını hiç koparmamışlardır. Kendilerine saygı duyulmakla beraber Gâzân Han dönemi içerisinde bir Mevlevî hareketi ön plana çıkmaya başlamıştır. İlhanlıların Mevlevîler'le ilişkilerinde Mevlana'nın torunu Arif Çelebi'nin biraz ön plana çıktığı söylenebilir. Arif Çelebi, Gâzân Han'ın yeni iktidara geldiği günlerde kendisini tebrik etmek için Tebriz'e doğru yola çıkmıştır. Yolda tanıştığı ve kendine mürit yaptığı Klavuzoğlu Tuman Bey'in vasıtasıyla Gâzân Han ile tanışmış, Moğol ileri gelenlerinin seyrettiği bir sema meclisine katılmıştır.⁵² Bu noktadan hareketle Arif Çelebi ile yakın ilişki içerisinde olan Gâzân Han'ın Mevlevîliğe sempati duyması ve Mevlana ile Arif Çelebi'nin Gâzân Han'ın Sünnî-Hanefî olmasından dolayı kendine Sünnî bir yol çizdiğini söylemek mümkündür. Eflâkî de Gâzân Han'ın Mavlana'ya olan yakın ilgisinden baheseder.⁵³

⁵⁰ Alessandro Bausani, "İlhanlı Hakimiyeti Zamanında İran'da Din", *Tarih araştırmaları Dergisi*, trc. Mustafa Uyar, C. XX, S.32, Y. 2002, s. 225.

⁵¹ Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", s. 119.

⁵² Ahmet Eflâkî, *Menakibu'l-Arifin*, çev. Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları, İstanbul 1986, S. 2, s. 254.

⁵³ Eflâkî, *Menakibu'l-Arifin*, s. 255.

İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin kurulmaya çalışıldığı dönemlerin öne çıkan mezhepleri Sünnîlik ve Şîîlik'tir. Fakat ağırlığı olan Sünnîlik idi. Gâzân Han döneminde İlhanlı-Memlûk ilişkisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ahmed Teküder gibi Memlûk sultanına mektuplar göndermiş bir takım şikayetlerde bulunmuştur. Memlûklerin İslâm dünyasının tek hamisi olmadığı düşüncesini sultana bildirmiştir. Gâzân Han, kendisini İslâm'a sıkı sıkıya bağlı biri olarak tanıtırken Memlûk sultanını İslâm şeriatına uymamakla suçlamıştır. İslâm dünyasında varlığını kabul edilebilir hale getirmek için çeşitli hamleler yapmıştır. Örneğin kendi adına sikke bastırması ve dört halifenin isimlerine yer vermiş, ferman ve mektuplara besmele ile başlamıştır. Kendisine *Padişah-ı İran ve İslâm* unvanlarını uygun bulmuştur. Bu İran vurgusu ile İlhanlı devletinin bir ayağının önemli bir medeniyete sahip olan eski İran'ın tarihine dayandığını, İslâm ifadesiyle de bugünün dayanaklarına işaret edilmektedir. İlhanlılar kadim İran'ın tarihini arkasına alarak tüm İslâm dünyasının merkezi olma iddiasını taşımaktadır.⁵⁴

Gâzân Han Müslüman olmasıyla tüm maiyetini ve İran'daki birçok Moğol'un da İslâm'a girmesini sağlamıştır. Böylece, İslâm İran'da resmî din olmuştur. Sünnî olmasına karşın Şîî eğilimler de göstermiş, Ehl-i Beyt'e vergi muafiyeti getirmiş, Şîî kutsallarını ziyaret etmiştir.⁵⁵ Hz. Ali'nin ve Hz. Hüseyin'in Kerbela'daki türbelerini ziyaret etmiş⁵⁶ Mekke Seyyidleri'ne verilmek üzere hediyeler hazırlatmıştır.⁵⁷ Hatta *Tarih-i Olcaytu*'da konuya ilişkin şöyle bir ifade yer alır: "Gâzân Han zamanında namaz meselesi yüzünden çıkan bir tartışmada Ehli Beyt'ten olan bir kişi hayatını kaybetmiş, ölen kişinin Seyyid akrabaları da Gâzân Han'dan adalet istemişlerdir. Peygamber soyundan bir kişinin öldürülmesini kabullenemeyen Gâzân Han İslâm mezhepleri konusunda araştırma yaparak bir kanıya varır. Bu kanı Şîîlere haksızlık yapıldığıdır. Bu sebeple Aleviler ve

⁵⁴ Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", s. 119.

⁵⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 220-227.

⁵⁶ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti*, s. 176.

⁵⁷ Osman G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 262.

Seyyidler için birçok yere Darüs-siyade'ler açtırmıştır. Dahası hayatının son zamanlarında Şia'yı benimsediği ve bu mezhebe geçtiğine dair ifadeler de yer almaktadır.”⁵⁸

Faaliyetlerinin devamına bakarak hayatını Sünnî olarak tamamladığını, yüksek hoşgörüsü ve zekası ile Şîi ve Sünnîleri bir arada sorunsuz yaşatabilmek ve aynı zamanda Peygamber soyuna duyduğu saygı sebebiyle müsamahalı davrandığı, Şîileri de bu bağlamda koruduğu kanaatindeyiz.

1.3. Olcaytu Han Dönemi (1304- 1316)

Gâzân Han'ın hastalığı sırasında veliaht tayin ettiği Olcaytu Han (ö. 716/1316), ağabeyinin 30 Mayıs 1304 tarihinde vefatının ardından 19 Temmuz 1304'te İlhanlı tahtına çıktı.⁵⁹ Hayatı boyunca çeşitli ad ve unvanlar alan Olcaytu'nun ilk adı Boğa ve Timur iken Hristiyanlığı kabul edip vaftiz edildiğinde kendisine Nikola adı verilmiştir.⁶⁰ Müslüman olmasının ardından Muhammed Hudâbende adını almıştır.⁶¹

Olcaytu, dinî meselelere karşı fazla ilgi gösteren bir hükümdardı. Müslümanlığa meyletmesiyle bu dinin, Sünnîlik, Şîilik, Şâfîilik ve Hanefîlik gibi mezheplerini tetkik ederek ve bu mezhepleri temsil eden en büyük alimleri çağırıp münakaşa ve münazaralarını dinleyerek bir o bir bu mezhebe temayül göstermiş; çeşitli mezhep fakihlerinin birbirine kötü duygular beslemekte olduğunu görüp, hatta İslamiyet'ten yüz çevirerek, tekrar Şamanlığa dönmeyi bile düşünmüştür.⁶²

⁵⁸ Kâşânî, *Tarih-u Olcaytu*, s. 93-96.

⁵⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 371; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzman, Ötüken Yayınevi, s. 421; Osman G. Özgüdenli, “Olcaytu Han”, *DİA*, İstanbul 2007, C. XXXIII, s. 345.

⁶⁰ Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, s. 236.

⁶¹ Özgüdenli, “Olcaytu Han”, *DİA*, C. XXXIII, s. 345.

⁶² Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş, I*, s. 219.

Olcaytu, İlhanlı hükümdarları arasında en çok din ve mezhep değiştiren biri olarak görülür. İlk önce Hristiyan olan Olcaytu önce Budizmi kabul etmiş, 1295 yılının başında ağabeyi gibi Sünnî-Hanefî olmuştur. On iki yıl Hanefî kalan Olcaytu bu dönemde bastırıldığı paraların üzerine Dört Râşid Halife'nin adlarını yazdırmıştır. 1307'de tahta çıkmasının üçüncü yılında Reşidüddin ve Nizâmüddin'in nüfuzu altında Sünnî-Şafî mezhebine geçmiştir. Bu mezhepte iki yıl kalmıştır. 1309'da Tâcüddin AVECİ ve Cemalüddin Mutahhar'ın nüfuzlarına kapılarak Şîî olmuştur. Hayatının son yedi yılını bu mezhepte geçirip bu mezhepte ölmüştür.⁶³ Ölümüne yakın zamanlarda Sünnîliğe tekrar dönüş yaptığının rivayetleri de vardır. Çünkü bazı kaynaklara göre ölüm döşeginde iken önemli kararlar alınmıştır. Bunlardan biri de Hulefa-i Raşidin'in isimlerinin hutbelerde tekrar zikredilmesi ve sikkelere bu isimlerin bastırılmasıdır.⁶⁴

Şîî akidelerine taassup derecesine varan bağlılığı, onu hazırlanan bir plana göre Hz. Peygamber'in kabri yanında bulunan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in mezarlarının açılıp, kemiklerinin başka bir yere naklini düşünmeye kadar götürmüştür. Anadolu'da camilerde okunan hutbelerde sahâbenin adlarının anılmasının yasaklanmasına dair haberler alan Sultan Veled (ö. 712/1312), Olcaytu'yu Şîîlikten ve kararlarından vazgeçirmek için oğlu Ulu Arif Çelebi'yi (ö. 719/1319) Sultaniye'ye göndermek istemiş fakat aniden vefatı üzerine bu arzusu üç- dört yıl sonra oğlu tarafından tahakkuk ettirilmeye çalışılmıştır.⁶⁵

Olcaytu Şîîlik mezhebini tercih edince Sünnîlere karşı uyguladığı politikalarından dolayı çok dikkat çekmiştir. Şîîlik zihniyetiyle hareket ederek Sünnîlere baskı yapmaya çalıştığından dolayı Bağdat, İsfahan, ve Şiraz'da şiddetli mukavemetle karşılaşmıştır.⁶⁶ Ama o halkın da kendi inancı üzerinde olmasını istemiş ve halka bu konuda zor

⁶³ Spuler, *İran Moğolları*, s. 211.

⁶⁴ İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-i İran*, I, s. 312; Şirin Beyanî, *Din ü Devlet der İran-i Ahd-i Moğol*, II, s. 486.

⁶⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 211-212.

⁶⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s. 267.

kullanmıştır.⁶⁷ Tüm din ve mezheplere eşit mesafede durmayı prensip edinen Moğollar nezdinde Şîliğin bir adım öne geçmesine vesile olan Olcaytu döneminde Şîlik İran tarihinde ilk defa devletin resmi mezhebi olmuştur.⁶⁸ Bu süreç özelde Şîlik, genelde İslâm mezhepleri tarihi için önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu nedenle Olcaytu Han'ın Şîliğe geçiş gerekçeleri ve bu durumun İslâm toplumlarına getirmiş olduğu sonuçlar incelenmelidir. Çünkü İran'da Şîliğin tarihine yönelik çalışmalarda genellikle bu dönem dikkate alınmamaktadır. Hatta sonraki dönemlerde, İlhanlıların kurmuş olduğu zemini kullanarak İran topraklarında Şîliği devletin resmî mezhebi haline getirmeye çalışan Serberâdariler (1337-1386) ve Muzaffarîler (1318-1393) dönemleri de arzu edilen oranda tetkik edilmemiştir. İran tarihinde Şîliğin yayılması, resmi mezhep haline gelmesi, Anadolu'ya etkisi gibi başlıklar, iki buçuk asır sonra tarih sahnesinde görülen Safeviler (1501-1736) dönemiyle temellendirilmeye çalışılmaktadır. Oysa İlhanlılar döneminden başlamak üzere, İran topraklarında aşamalı olarak Şîliğe geçişler yaşanmaya başlanmıştır.⁶⁹

Olcaytu döneminde İslâmlaşma yolunda hızlı ilerlemeler sağlanmıştır. Dinî ve ilmî meselelerle yakından ilgilenen Olcaytu Han devrin büyük sûfîlerinden Kübrevî şeyhi Necmeddin Kübra (ö. 618/1221), Safavîye tarikatının piri Safiyyüdin-i Erdebilî (ö. 735/1334) ve Kalenderî şeyhi Barak Baba (ö. 707/1307), Şîî alimi İbnü'l-Mutahharel-Hillî ve Mekke Emiri Humeyde ile yakın temasta bulunmuştur.⁷⁰

Gâzân Han'dan sonra, Olcaytu gibi Müslüman bir hanın İlhanlı tahtına oturması, İslamî faaliyetlerin devam etmesi açısından oldukça önemlidir. Ülke içerisinde mezhep çatışmaları olmuş fakat İslâm kültür ve medeniyetin gelişmesi kesintiye uğramamıştır.

⁶⁷ Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, çev. Derya Örs, s. 93-96.

⁶⁸ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîlik*, s. 164-184.

⁶⁹ Şahin, "Sebepler ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan'ın Şîliği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012, S. 64, s. 116.

⁷⁰ Özgüdenli, "Olcaytu Han", *DİA*, C. XXXIII, s. 346.

Olcaytu Han, Budizm veya Hristiyanlık dininde kalsaydı bu durum Budizm'in veya Hristiyanlığın zaferi anlamına gelecektir.⁷¹ Buna karşılık Grousset'e göre Olcaytu koyu bir Müslüman olmasına rağmen dış politikada Memlûklere karşı Hristiyanlar'la ittifak içinde olduğunu ifade eder. Buna gerekçe Olcaytu Han'ın Fransa Kralı IV. Philippe ile mektuplaşmasına cümlesine "Bismillah" ile başlamayıp⁷² Müslümanlığını gizlemeye çalışmasına ve onların Memlûklere karşı desteğini alabilmek için böyle davranmasına bağlar.⁷³ Çünkü Olcaytu'nun Şîlîği resmî mezhep olarak benimsemesi onu, dönemin en güçlü Sünnî devleti olan Memlûklü Devleti'nin açık hedefi haline getirmiştir. Çünkü Olcaytu döneminde yedi asırdır sürmekte olan cami hizmetlerinde değişiklik yapılmış, hutbelerin ve ezanın yapısı değiştirilmiş, İlhanlı sarayı Şîilerin kontrolüne girmiş ve Olcaytu'nun diğer bölgelere Şîilîği aktarma çabası doğal olarak Memlûklerin tepkisini çekmiştir.⁷⁴ Kaynakların ışığında vardığımız kanaat, Olcaytu Sultan her ne kadar Müslüman olup Şia'dan yana bir tavırda olsa da mevcut Memlûk tehdidine karşın bir takım önlemler almıştır. Bunu Fransa Kralı IV. Philippe'ye yazdığı mektuptan ve üslubundan anlayabiliyoruz.

*"Biz Olcaytu Sultan, sözümüz şudur, Gök'ün gücüyle tahta çıkan biz. Cengiz Han'ın soyundan olan biz. Gerçekte, anlaşmaktan daha güzel bir şey olamaz. Eğer bizimle ya da sizinle anlaşma içinde olmayan biri olursa, o zaman kendimizi birlikte savunacağız. Gök bunun kararını versin!"*⁷⁵

Mektup bize açıkça gösteriyor ki; aynı dine mensup olmalarına rağmen farklı mezheplerde olan İlhanlılar için bir Hristiyanla birlik olmak Memlûklerle birlik olmaktan çok daha kolaydır. Ata dinine aşinalığı nasıl iletişim kurabileceğini bilmesi de bu konuda

⁷¹ Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyetin Yayılışı*, s. 449.

⁷² Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Kazancıgil- A. Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001, s. 431.

⁷³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 239.

⁷⁴ Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî Mezhebî Kabullerin Rolü", s. 109-138.

⁷⁵ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 437.

bir faktör olabilir. Mektupta Allah yerine “gök” sözcüğünü kullanması da eski geleneğimizi sürdürüyoruz anlamında olabilir. Spuler de bu mektuptan hareketle Olcaytu'nun Hristiyanlardan destek alabilmek için Müslümanlığını gizlemeye çalıştığı şeklinde yorumlar.⁷⁶ Bartold'a göre bunlar kuru sözden ibarettir.⁷⁷

Meseleye nereden bakılırsa bakılsın, Olcaytu'nun mezhep değişikliği yapması Yakın-Doğu'da deprem etkisi yaratmıştır. Dışarda ve içerde olmak üzere sıkıntılar yaşanmış- yaşatılmıştır. Oğlu Ebû Said'in tekrar Sünnî inanişâ İlhanlıları döndürmesi bu sıkıntılara kısmen son vermiştir.

1.4. Ebû Said Bahadır Han Dönemi (1316-1335)

Olcaytu'nun ölümünden sonra yerine geçen on iki yaşındaki oğlu Ebû Said Bahadır Han (ö. 736/ 1335), 8 Zilkade 704'te Ücân'da doğmuştur. Ucan'da Müslüman bir çevrede yetişmiş, İslamî ilimleri öğrenmiştir. 1313 yılında Atabeg Emir Sevinç nezaretinde Horasan'a vali tayin edilmiştir.⁷⁸ Burada Sünnî akidesini öğrenmiş ve Hanefî mezhebini seçmiştir.⁷⁹ Tahta çıktığında yaşı küçük olduğu için devlet bir süre devlet otoritesinde güç sahibi olan Emir Çoban ile Atabeg Sevinç'in idaresinde kalmıştır.⁸⁰

Ebû Said tahta çıktığı zaman meşhur tarihçi Reşidüddin ile Taceddin Ali Şah vezirlik görevinde idiler. Ancak bir süre sonra sultanı etkisi altına alan Taceddin Ali, Reşidüddin'i bertaraf ederek gücünü artırarak devletin baş veziri olmuştur.⁸¹ İlerleyen zamanlarda Emir Çoban ön plana çıkmış fakat bir yandan yaş olarak büyürken bir yandan

⁷⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s. 253-254.

⁷⁷ V.V. Bartold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. K. Yaşar Koprıman-A. İsmail Aka, Ankara 2006, s. 166-167.

⁷⁸ Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 37.

⁷⁹ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti*, s. 219.

⁸⁰ Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu*, s. 37

⁸¹ Yuvalı, “Ebû Said Bahadır Han”, *DİA*, İstanbul 1994, C. X, s. 218-219.

da devlet tecrübesi artan Ebû Said Bahadır Han'ın emriyle 1327 senesinde boğdurulmuştur. Ebû Said, bu zamandan sonra devlet yönetiminde tek başına söz sahibi olmuştur.⁸²

Sultanın tecrübesizliğinden faydalanan vezirler döneminde refah durumu hayli bozulan ülke için Ebû Said'in yaptığı ilk iş güvenebileceği ve bozulan işleri düzene sokacak bir veziri devlet erkânına katmak olmuştur. Bu sebeple Hoca Gıyaseddin Muhammed'i vezir, kendisine yardımcı olarak da Hoca Alaeddin Muhammed'i görevlendirmiştir. Neticede ülkede yaşanan her türlü soruna rağmen refah sağlanmış, yedi yıl daha iktidarda kaldıktan sonra Ebû Said 1135'te vefat etmiştir. Erkek evladı olmaması sebebiyle İlhanlılar için "Gölge Hanlar" devri başlamıştır.⁸³

Ebû Said, Moğol geleneklerini koruyan Şamanlara ve büyücülere de oldukça yakın görünmüş, özellikle 'kemikleri kazıyarak' bakılan fal türü de yetenekleri arasında sayılıp, kehanet sahibi bir insan olduğu konusunda şöhret sahibi olmuştur.⁸⁴ Bizim buradan vardığımız sonuç; Ebû Said'in hükümdarlığı döneminde Şaman inancında olan eski Moğol geleneğindeki insanlar ile o günün Müslüman halkı arasında ortak bir zemin oluşturmak istemesi ve halkı inançları ne olursa olsun birbirlerine kaynaştırma hedefinde olduğudur. İslâmiyet'in yayılması için samimiyetle çalışıp, içki, kumar ve fuhuşu yasaklamış⁸⁵ bir insanın, İslamiyet ile asla örtüşmeyen kehanet, fal, büyü gibi eylemler konusunda taviz vermeyeceğini ve bu sebeple de mevcut yakınlığı Şaman inancındaki insanları ötekileştirmeden yakınında tutmak için yapılmış bir hareket olduğu kanaatindeyiz. Esasında Ebû Said dönemine bakıldığında genel olarak refah dolu bir hükümdarlık devri gözetildiğini söyleyebiliriz. Şöyle ki Ebû Said babası öldüğünde çocuk denecek yaşta. Meseleyi sosyal olarak ele alırsak o yaştaki bir çocuğun bilhassa dinî

⁸² Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu* (1317- 1335), s. 48.

⁸³ Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu* (1317- 1335), s. 49-50.

⁸⁴ Roux, *Moğol İmparatorluğu* s. 434.

⁸⁵ Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", s. 219.

seçimler açısından aile efradından etkileneceği muhakkaktır. Şîî olarak vefat eden Olcaytu'nun oğlu Ebû Said'in kendine mezhep olarak Sünnîliği seçmesi içten gelen bir tercihten ziyade siyasî sonuçlarının çok daha olumlu olacağını düşünüldüğü bir öngörü olduğu kanaatindeyiz. Çünkü on iki yaşındaki bir çocuğun mezhebî tercihini içtenlikle sorguladığını düşünmüyoruz. Bu noktada deneyimli devlet adamları devreye girmiş ve kendisine bir takım telkinlerde bulunmuş olabilir. Örneğin; Olcaytu'nun Şîîliği resmî mezhep olarak benimsemesi ve akabinde Batı bölgelerde bu mezhebin yayılmasını hedeflemiş olması, onu açıkça Memlûklü Devleti'nin hedefi haline getirmiştir.⁸⁶ Ebu Said döneminde Memlûklerle var olan sulh ortamını sağlamak adına ve Memlûklerle daha fazla karşı karşıya gelmemek için bu yolda atılan adımlardan birinin “mezhebî karar” olduğu düşünülebilir. Esasında Ebû Said mezhep yaklaşımıyla kendinden önceki hükümdarlar kadar ön plana çıkmamıştır. Yani bilhassa babasının yaptığı gibi mezhep tartışmalarıyla hiç ilgilenmemiştir.⁸⁷ İşte yine buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Olcaytu gibi çeşitli mezhep sorgulamalarından sonra Şîîlik'te karar kılıp, bunu devletin resmî mezhebi olacak kadar anlamlı bulan bir hükümdarın oğlu neden hiç hakkında tartışmadığı “mezhep” konusunda kendine büyüdüğü ortamdan farklı bir yol çizsin? Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi biz bunun özellikle Memlûk tehdidini bertaraf etmek için atılmış siyasî bir adım olarak değerlendiriyoruz. Yani mezhep konusu ve bu konuda yapılan olumsuz tartışmaların kendi iktidarına bir tehdit olduğunu düşündüğü, bu sebeple Olcaytu Han kadar üzerinde durmadığını düşünmekteyiz. Aynı şekilde halkın güvenliğini sağlamak demek hükümdarlığını da sağlamlaştırmak anlamına gelmektedir. Yıllardır çeşitli şekillerde yorulan halkın ihtiyacı olan huzuru sağlamak da bir hükümdarın başlıca ve tabii bir görevidir.

⁸⁶ Şahin, “İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü”, s. 130.

⁸⁷ Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu* (1317- 1335 s. 144.

XIV. asrın ilk yıllarında bir taraftan Memlûk hakimiyetindeki Suriye ve Mısır'da yaşanan olaylar, diğer taraftan Moğolların Şiiliği seçmesinden cesaret alan Nusayriler de ayaklanmış, Sünnî Müslümanlara saldırmışlar, Hz. Ali'nin Tanrı, Hz. Muhammed'in de Hacip olduğunu kabul etmeyenleri katletmeye başlamışlardır. Olcaytu'nun Moğollar içindeki mezhep değişikliği yapması Yakın-Doğu'da büyük tesir bırakmış ve yaşanan olaylar neticesinde yüzlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Aynı zamanda kendi ülkesinde de sıkıntılar yaşamaya başlamış; İsfahan, Şiraz, Bağdad, Erbil ve Herat gibi önemli merkezlerde karışıklıklar yaşanmıştır.⁸⁸ Ebû Said, Moğolları yeniden Sünnî inanişe döndürmek suretiyle bu sıkıntılara bir anlamda son vermiştir.

Yaşanan gelişmelerden sonra artık Sünnîler ve Şiîler bu coğrafyada Safevi Devleti kurulup Şiîler açısından olumlu adımlar atılincaya ve bugünkü İran coğrafyasının Şiîleşme temeline kadar bir arada yaşamışlardır.⁸⁹ Buradan hareketle Şiîliğin İran'da varoluş sürecinin İlhanlı Devleti ile başladığını fakat bazen iktidarda olup bazen iktidarını kaybettiğini söyleyebiliriz. Bugünkü İran Şiîliği meşruiyetini Safevilerden alsa da kaynağı İlhanlı'dır demek mümkündür diye düşünüyoruz. Ve belki de İlhanlı Devleti ile Şiîliğe alışan süreç olmasaydı Safevi Devleti'nde kabul böylesine kolay olamayabilirdi.

2. HÜKÜMDARLARIN MEZHEP ALGILARINDA İÇ VE DIŞ ETKİLER

2.1. İç Etkiler- Tasavvufun ve Devlet Adamlarının Etkisi

İlhanlılar döneminde tasavvuf önderleri ile İlhanlı hükümdarlarının yakın temas içerisinde olması, halkın son derece güvenilir bulduğu bu kişilerin İlhanlı hükümdarlarıyla kuvvetli bir iletişim bağı geliştirdiğini görmesi, halkın Moğol ardılı bir devlete teslimiyetini şüphesiz kolaylaştırmıştır. Bilhassa doğuda Kübrevîyye ve batıda

⁸⁸ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal- Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1999-2000, s. 34.

⁸⁹ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti*, s. 219.

Sühreverdi tarikatları İlhanlıları etkileri altına almışlardır. İlhanlı hükümdarları büyük ölçüde tasavvufî önderler aracılığı ile İslâmiyet'le tanışmışlar ve hatta o önderin bulunduğu mezhebe yakınlık duymuştur. İlhanlıların da uyguladıkları ılıman politika aynı şekilde bu sûfileri de kendilerine yaklaştırma konusunda önemli bir etken olmuştur.

Hülâgû'dan itibaren İlhanlı Devleti'nde var olan tasavvuf tarikatları bazen de kendi güvenlikleri sağlayabilme adına devlet tarafında yer almışlardır. Örneğin Mevlevîler dönemin siyasi gücünün yanında olunca güvende olabileceklerine dair inançla şöyle söylemişlerdir: “*Biz dervişleriz. Bizim nazarımız Allah'ın takdirine bağlıdır. O ikimi iktidara verirse biz de onun tarafını tutarız.*”⁹⁰

Ahmed Teküder İlhanlılar hanedanı içinde İslâmiyet'i seçen ilk kişidir. Tasavvufa ilgi duymuş, vaktinin çoğunu sema ve sûfi ayinleriyle geçirmiştir.⁹¹ Büyüyünce Abdurrahman Baba adında bir Türk şeyhi ile karşılaşmış, onun irşad ve telkinleri neticesinde İslâm'a girmiş ve Ahmed adını almıştır.⁹² Bu olay gösteriyor ki sûfilerin etkisi İlhanlı döneminde de kendini göstermiş olup İran Moğollarının da İslâm'a yönelmesinin başlıca sebeplerinden olmuştur.

Gâzân Han'a İslâm'a yönelik teklifin Azerbaycan'daki taht mücadelesi sırasında Emîr Nevruz'dan geldiği aynı zamanda Şeyh Sadru'd-dîn İbrahim b. Saud-dîn Hamuvevî el-Cuveynî (1246-1322)'den aldığı İslâmiyet hakkındaki bilgilerden etkilendiği ve Müslüman olduğu bilinir.⁹³ Bu durumda din alimleri ve sûfiler İlhanlı sarayında nüfuz ve mevki elde etmişlerdir. Dinî ve tasavvufî eserler çoğalmaya başlamıştır. Kutbeddin Şirazî ve Hüdam Tebrizî gibi alimler, Sadreddin İbrahim ve Sadeddin Kutluk Hoca gibi sûfilerle yakın ilişki içinde olmuştur.⁹⁴

⁹⁰ Ahmet Eflâki, *Menakibu'l-Arifin*, s. 324.

⁹¹ Hamid Algar, “Ahmed Teküder”, *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 139.

⁹² Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 267.

⁹³ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 92-94.

⁹⁴ Günay- Güngör, *Başlangıçlarından günümüze Türklerin Dini Tarihi* s. 364.

Olcaytu Han ise çeşitli mezheplere mensup kişileri yanında münazara ettirmiş, savundukları mezhep hakkında bilgi almıştır.⁹⁵ Zaten Şîî olmasının en somut nedeni bu meclislerde Şîî savunucuların Sünnî savunuculara üstün gelmesidir.

Olcaytu'dan önce ve sonra İlhanlı Devleti'nde Sünnîliğin kabul görmesine rağmen, İsmâîliye propagandası, bazı Şîî hareketleri, İran ve Azerbaycan'da Şîî ve Batınî zümrelerin faaliyetlerinin olduğu da bir gerçektir.⁹⁶

Bunun yanında İlhanlıların İslâm'a yönelmesinde Müslüman vezirlerin ve memurların etkisi, yerel halkın etkisi, kadınların etkisi, dinî ve medenî durumların etkisi, savaşların etkisini de sayabiliriz. İlhanlıların süreç içerisinde toplumsal yaşamın bir gerekliliği olarak bazen bilinçli bazen farkında olunmadan yaşam biçimlerine oturmasıyla alışılmış bir düzene dönüşmüştür bu da İslâmlaşmayı hızlandırmıştır. Örneğin önemli devlet adamı olan Reşidüddin Şafîî mezhebine bağlıdır. Sarayda nüfuzu, ilhan üzerinde de ciddi etkisi vardır. Dolayısıyla İlhanlı hanedanında bu mezhebin kabul görüp yayılmasında katkısının olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Dış Etkiler- Memlûk ve Yahudi Etkisi

İlhanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda Yakın Doğu'nun en güçlü devleti olan Mısır Memlûkleri (1250-1517) de henüz kurulmuştur. İran, Kafkasya, Anadolu ve Irak'ı hakimiyeti altına alan İlhanlılar 1260 yılında Ayn-ı Calut'ta Memlûkler karşısında ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Moğol ardılı olan bir devletin Memlûkler karşısındaki mağlubiyeti Memlûkleri İslâm'ın hamisi konumuna getirmiştir.⁹⁷ Eğer bu savaşın İlhanlılar galip çıksalardı Mısır'a kadar ilerlemeleri ve hatta bütün İslâm ülkeleri

⁹⁵ Günay- Güngör, *Başlangıçlarından günümüze Türklerin Dini Tarihi* s. 364

⁹⁶ M.Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, haz. Metin Ergun, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 80.

⁹⁷ Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihi Arka Plan ve XIII.-XIV.Yüzyıl Moğol Hakimiyeti)*, Bilge, Kültür, Sanat Yay. İstanbul 2009, s. 202-203.

(Yakındođu) Mođol hakimiyeti altına dűşebilirdi.⁹⁸ Memlűklerin yanı sıra bir bařka Mođol Devleti olan Altın Ordu'nun da Műslűman olması, kuzey ve gűney taraftan ablukaya alınan İlhanlılar açısından sıkıntı yaratan bir durum olmuřtur. Her ikisi ile de műcadele içindedir ve ciddi anlamda Műslűman baskısı altındadır. İlhanlıların varlıklarını meřru bir esasa yaslamaları gerekiyordu. Bűylece İslam dininin verdiđi gűle hem kendi tebaalarında egemenliđini artıracak hem de Műslűmanların desteđini alacaklardı.

Ahmed Tekűder, Hűlűgű'nun ve Abaka'nın bař edemediđi Memlűklerle bir orta yol bulmuř ve Műslűmanların ve birçok insanın daha fazla zarar gűrmesini engellemiřtir. Her ne kadar Tekűder'in Memlűklere gűnderdiđi barıř çađrısı samimi bulunmamıř olsa da neticede Műslűman olması sosyal, ekonomik, ve gűvenlik açısından daha refah bir ortamın oluřmasını sađlamıřtır. Yine bu dűnemde Műslűmanlara uygulanan olumsuz politikalar kaldırılmıř, kardeřinin verdiđi zararlar telafi edilmeye çalıřılmıřtır; yıkılan medreseler, camiler yeniden onarılmıřtır. Tabi İslűmiyet'le henűz tanıřan Ahmed Tekűder mezhep seçiminde tarafı olmadıđı ve esasında çok da űzerinde durmadıđı için Memlűk etkisinin mezhep seçiminde etkili olduđunu bu dűnem için sűyleyemeyiz. űzellikle Ebű Said Bahadır Han zamanında Memlűk etkisinin mezhep seçimini nasıl yűnlendirdiđini gűrűyoruz.

İlhanlıların İslűm'a yűnelmesindeki diđer bir neden olarak da uluslararası ticaret űnemli bir yer tutar. İlhanlılar, ihtiyaçlarını karřılamak ve gűebe hayatındaki avcılık mahsulűnűn pazarlarda satılması için ticarete çok űnem vermiřlerdir.⁹⁹ Ticaretin tabiű bir sonucu olarak aradaki kaynařma ile Műslűman tacirlerin Mođollar űzerinde din konusunda ciddi bir etki olmuřtur. Bu ticarű faaliyetler İlhanlılar arasında İslam'ın yayılmasını sađlamıřtır. űnkű tűccarın çođu esasında İslam davetçisi idiler. Műslűman

⁹⁸ Ayře D. Erdem Kuřçu, "İlhanlı Devleti'nin Kuruluřu ve Memlűklerle İlk Teması", *Tűrkler*, C. VIII, Ankara 2001, s. 370.

⁹⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 468-469.

tüccarlar, Moğolistan'da Hıristiyanlardan daha çok medeniyet seviyesinin yükselmesini sağlamışlardır. Zengin Müslüman tüccar, Moğollar döneminde medreseler, hanlar, ve mescitler yaptırmışlardır.¹⁰⁰

Yahudi etkisi ise başlı başına bir araştırma konusu olup evveli ve nihayetiyle irdelenmeye elverişlidir. İlhanlı dönemi ve Yahudi deyince akla ilk gelen isim Sa'düddeve'dir. İlhan Argun zamanında yönetimde oldukça yüksek rütbede olan Emir Buka ve Irak yönetiminde olan kardeşi Aruk, yönetim konusunda başarısız olunca, üstüne de halka uygulanan vergi, kıtlık ve hastalıklar Sa'düddeve için fırsat yaratmıştır. Yahudi bir hekim olan Sa'düddeve hem Argun'un özel hekimliğini yapmış hem de malî işlerle ilgilenmiştir.¹⁰¹ Emir Buka ve kardeşi Aruk'un başarısızlığını kendi lehine çevirerek kullanmış, Argun'un tam anlamıyla güvendiği bir devlet adamına dönüşmüştür. Böylece İlhanlı Devleti'nde Yahudilerin güç ve nüfuz kazandığı yeni bir dönem başlamıştır.¹⁰² Güvendiği yakınlarını ve ailesine mensup kişileri İlhanlı Devleti içinde önemli mevkilerde görevlendirmiştir.¹⁰³ Müslümanların çoğunlukta olduğu bir bölgede geniş yetkilere sahip biri olan Sa'düddeve sayesinde Yahudiler, İlhanlılar zamanında devlete hakim olmuşlardır.¹⁰⁴ Hızla yükselen ve Müslümanlar için oldukça zorlayıcı bir dinden olan bu kişinin varlığı elbette tahammülleri zorlamış zaman içerisinde halk içinde huzursuzluk başlamıştır. Neticede bir grup İsmâîlî, ileri gelen Yahudi devlet adamlarını öldürmek için tutulmuştur.¹⁰⁵ Aynı zamanda İsmâîlîler de Sa'düddeve'ye karşı bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bir grup İsmâîlî Musul'a giderek buradaki Yahudi ve

¹⁰⁰ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 129-130.

¹⁰¹ Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir", *Belleten*, L III, s. 186.

¹⁰² Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", s. 7.

¹⁰³ Mustafa Uyar, "İlhanlı Devleti'nde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddeve" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXI/ 33, s. 135.

¹⁰⁴ Arda Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim Yayınları, İstanbul 2013, s. 144.

¹⁰⁵ Abul Farac Gregory, *Abul Farac Tarihi II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, T.T.K. Yayınları, Ankara 1945, s. 635.

Hristiyanları öldürerek bölgedeki varlıklarını son verme konusunda plan yaptıkları rivayet edilir.¹⁰⁶

İlhan Argun ölünceye kadar yönetimde söz sahibi olan Sa'düddeve Moğol Emiri Toğaçar'ın evinde Moğollarca öldürülmesinden sonra birlik olan Moğollar ve Müslümanlar devletin bir çok kolunda görevde olan Sa'düddeve'nin akrabalarını bertaraf etmek gayesiyle ortak hareket etmişlerdir.¹⁰⁷ Başarılı da olunmuştur fakat yaşanan olaylar devleti hayli yormuştur. Gazan Han tahta çıktığında Memlûklerin ve Yahudilerin bıraktığı problemlerle ilgilenmek durumunda kalmıştır. İlerde de görebileceğimiz gibi Ebû Said Bahadır Han da mevcut Memlûk baskısını Sünnî olarak ve birçok alanda Sünnîliği destekleyerek yok etmiştir. Yahudi ve Memlûk baskısını da İlhanlı Devleti üzerinden kaldırmanın en çarpıcı yolu Sünnî eğilimi ön plana çıkarmak olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla Argun döneminde daha da fazla bir şekilde gün yüzüne çıkan Memlûk ve Yahudi unsuru Sünnîliğin verdiği sayı fazlası anlamında gücü yanı sıra manevî anlamda da baskı yaratmış ve Gâzân Han döneminde sorunların aşılmasında büyük oranda katkı sağlamıştır.

¹⁰⁶ Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, s. 145.

¹⁰⁷ Uyar, "İlhanlı Devleti'nde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddeve", s. 140.

II. BÖLÜM

1. İLHANLI HÜKÜMDARLARININ MEZHEP SEÇİMLERİNİN HAYATA ETKİLERİ

İlhanlı Devleti kurulduğu tarihten itibaren (1252) dinî ve mezhebi anlamda çeşitlilik göstermiştir. Bu çeşitliliğin doğal bir sonucu olarak da sosyal hayat birçok alanda etkilenmiştir. Müslüman İlhanlı hükümdarlarının iktidarları döneminde kendi eğiliminde oldukları inanç sistemi baskınlık göstermesinden dolayı mezhep seçimleri dinî faaliyetler, sosyo-ekonomik ve kültürel etkiler bakımından önem arz eder. Bir coğrafyada yaşanan her türlü değişiklik –bilhassa devlet idaresinde- kendini günlük yaşamda da bir şekilde gösterir. Örneğin yaşanan olaylardan, değişimlerden mütevellit hicvini veya sevincini göstermek için yazılan bir eser; halkın kabul olunan yeni olguya daha çabuk adaptasyon sağlaması için gerekli mimarîler, eğitim alanları, sosyal yaşamdaki her türlü materyal bu etkileşimin bir parçası ve sonucudur.

Ahmed Teküder ile başlayan İslâmlaşma süreci, İlhanlı Devleti yıkılıncaya kadar zaman zaman sekteye uğramış, başka dine mensup hükümdarlar da göreve gelmiştir.¹⁰⁸ Örneğin Ahmed Teküder ile Gâzân Han arasında üç hükümdar değişmiştir. Bu üç hükümdarın da Müslüman olmamasından dolayı devlet erkânı ve halk çeşitli şekillerde etkilenmiştir. Bu etkileşimin olumlu sonuçlarının yanı sıra (edebî çeşitlilik, imar faaliyetleri vb.) olumsuz sonuçlarının da olduğu bir gerçektir. (ağır vergiler, değişen iktidarla birlikte sosyal ve siyasî statü kaybı vb.)

¹⁰⁸ Yuvalı, “İlhanlılar”, s. 102-105.

Müslüman hükümdarların kendi iktidarlarındaki mezhep seçimlerinin yansımaları o dönemi ifade ettiği gibi bugüne de kültürel bir miras olarak kalmıştır. Başlangıçta mezhebi eğilimler ciddi anlamda ön plana çıkmadığı için daha çok İslamî faaliyetler söz konusudur. Fakat zaman içerisinde bilhassa Olcaytu döneminden sonra her hükümdar kendi iktidarında kendi eğiliminde olduğu mezhep doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmüştür. Her ne şekilde ve başlık altında olursa olsun şu bir gerçektir ki demokrasi ile yönetilmeyen her toplulukta halk da en siyasî rütbedeki kişiler de başa gelen her hükümdarın istediği gibi yaşamak durumunda olmuştur. Dolayısıyla bu durum o dönemi yansıtan birçok değişiklik ve yenilikle hem o günü etkilemiş hem de bugüne tesir etmiştir.

1.1. Sosyo-Ekonomik Etkiler

Moğollarla başlayıp İlhanlıların belli bir dönemine kadar devam eden sert süreç ekonomik ve siyasî açıdan kurulan düzeni bozmuştur. Elbette bu en çok yine İlhanlıları etkilemiştir. Yürütülen politika yıkım ve kıyım üzerine olduğu için yeni bir düzen kurulmak istenen coğrafya hiçbir kategoride mamur halde kalmamıştır. Şehirler talan edilmiş, yaşanan olaylardan dolayı da nüfus kaybı yaşanmıştır. Bu da birçok alanda genişlemeye engel olmuştur. Pek çok yerde tarım alanlarının sulama sistemleri yıkılmış, kanallar tahrip olmuştur. Bu sebeple ziraî üretim önemli ölçüde azalmıştır.¹⁰⁹

Ekonominin büyük oranda tarıma dayalı olduğu bu bölge için bu durum ciddi bir problemdir. Üretim olmaması malî gelirin de olmaması anlamına geldiği için farklı çözümler aranmıştır. Gâzân Han'ın bilgisine son derece güvendiği *Cami'üt-tevarih*'in yazarı Reşidüddin'in bu sorunun kaynağı olarak gördüğü istilaların yarattığı doğal sonuç olması muhtemelen doğrudur. Yerleşik hayatta olan bölge insanının buralarda ölmesi veya buraları terk etmesi sonucu mevcut bölgeye yerleşen göçebe topluluklar, yetişmek için

¹⁰⁹ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 298.

belli bir süreye ihtiyaç duyan ziraî materyallerin gelişimi konusunda bilgi sahibi olmayan gruplardır. Çünkü yerleşik hayatı, hangi ürün ne zaman ekilir, dikilir, nasıl üretilir bilmiyorlardır. Aslında bu olumsuz durum bile kültürel alanda önemli bir eserin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Reşidüddin, toprağın nasıl kullanılacağını, göçebelere nasıl tarım yapılacağını anlatan *Asâr ve Ahya* adlı eseri yazmıştır. Göçebe grupların elinde kalan toprakların yeniden verimli hale gelmesi İlhanlı Devleti'ne gelen bir maddî destek olacağı aşikârdır. Bu sebeple Reşidüddin kendi çiftliğinde başka yerlerden getirdiği ağaç fidanları dikip sebze ve meyve tohumlarını ekerek gelişimini izlemiş ve budama, gübreleme ve sulama teknikleri hakkında incelemeler yapmıştır.¹¹⁰

Gâzân Han Horasan'da İslâm medeniyeti ile iç içe yaşama fırsatı bulmuş, İslâmiyet'i benimsemiş, yeniliklere açık, güçlü ve kararlı bir hükümdar olmasından dolayı mevcut duruma da vezirleri ile istişare ederek bir çözüm aramıştır. Öncelikle söylemek gerekir ki Gâzân Han kendinden önceki hükümdarlardan neredeyse boş denebilecek bir hazine devralmıştır. İsmâîlilerden, Bağdat ve Şam'dan toplanan hazine hazinedarlar tarafından peyderpey boşaltılmış, kalan miktar da Ahmed Teküder tarafından Argun ile mücadele için askerlere dağıtılmıştır.¹¹¹ Argun Han zamanından yaşanan veba salgını da ekonomik durumu daha da zora çekmiştir. Düzeltilmeye çalışılan durum bir türlü toparlanmayınca Sadru'd-dîn Moğol hakimiyeti sırasında Çin'de kullanılan kağıt parayı örnek almış ve İran'da ilk kez kağıt para basılmıştır. Bu hareketin amacı halktaki altın ve gümüşün nakde çevrilerek hazineye aktarmak ve bir kaynak oluşturmaktır. Böylece ekonomi ve ticaret canlanmış olacaktı. Ancak bu uygulama halkın altına ve gümüşe çok değer vermesi ve elinden çıkarmak istememesi sebebiyle kısa sürede kaldırılmıştır.¹¹²

¹¹⁰ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 299-300.

¹¹¹ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 269.

¹¹² Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 270.

Müslüman olan Emir Nevruz'un etkisiyle İslâm'a yaklaşan Gâzân Han, artık bizzat bu durumla ilgilenmiş kendisinden önce 1700 tümen olan hazine geliri Gâzân Han zamanında 2100 tümen olmuştur. Kestirdiği sikkelerde Hz. Muhammed'e dua sözlerinin yer almasını sağlamıştır. Faiz ve tefeciliği yasaklamış, alkollü içki ve şarap yasaklarken bu yasaklamanın gerekçesini tamamen dinî nasrlara dayandırmıştır.¹¹³ Birçok hayır eseri yaptıran Gâzân Han, kimsesizlerin defin işleri, fakir ve dul kadınlara yardım edilmesi, sahipsiz çocukların yetiştirilmesi, köprü ve yolların bakımı, ve dahi kış mevsiminde aç kalan kuşların beslenmesi gibi çeşitli hayır işlerine vesile olması Moğol kültüründen çok İslâm inancı ve İslâm'ın gereğini uygulama yolunda ciddi adımlar attığını göstermiştir. Vergi konusunda da taviz verilmemiş, eski paralar yeniden darp edilmiştir.¹¹⁴ İsfahan'da Kopçur, Kılan ve Tamga vergileri kaldırılmıştır.¹¹⁵ Bahsettiğimiz reformlar çoğunlukla İslamiyet üzerinden yapılanlardır. Bir de İslâmî mezhepler açısından önemli olan değişimler vardır. Bilhassa Seyyidlerin korunması hususunda bu konudan bahsedebiliriz. Reşidüddin'e göre Seyyidlerin korunması, Gâzân Han'ın iki kez Hz. Muhammed'i rüyasında görmesine ve aynı şekilde Hz. Muhammed'in de torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Gâzân Han'a iki kardeş olarak ilan ettiğini söylemesi ve bu sebeple Peygamber neslinden gelenlere karşı ayrıca bir sevgi beslediğini söyler.¹¹⁶ Gâzân Han bu rüyadan sonra Seyyidleri muhterem kabul ederek onlara ihsanda bulunmuş, 702/1302 yılında ülkenin çeşitli bölgelerinde *Darus-siyade* adı verilen binalar inşa ettirerek Seyyidlerin konaklama ve ağırlandırmalarını emretmiş, onlara maddî yardımda bulunmuştur. Tebriz, Şiraz, İsfahan, Bağdat, Kirman, Kaşan, Yezd gibi mühim şehirlere de *Darus-siyade*'ler kurdurarak Seyyidlerin her yerde bunlardan istifade edip kolaylık görmelerini amaçlamışlardır. Bu *Darus-siyade*'lere de önemli oranda gelirler

¹¹³ Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", s. 114.

¹¹⁴ Nadir Devlet, "İlhanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IX, İstanbul 1989, s. 63-101, Yuvalı, "İlhanlılar", s. 102-105.

¹¹⁵ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2003, S.33, s. 59.

¹¹⁶ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti*, s. 176.

vakfedilmiştir.¹¹⁷ Ehl-i Beyt'in hizmetinde kullanılmak için devlet bütçesinden pay ayırmıştır.¹¹⁸

Gâzân Han her ne kadar Sünnî olsa da Peygamber soyundan gelen insanları da koruma faaliyetinde bulunmuştur. Bu durum dinî açıdan izah edilebileceği gibi siyasi açıdan da açıklanabilir bir durum olmalıdır. Şöyle ki bir Müslüman olarak Peygamber soyundan olan bir kimseye saygı göstermesi, onu koruması ve onun için bir takım faaliyetler de bulunması son derece normal bir durum iken aynı zamanda elzemdir de. Çünkü Gâzân Han her ne kadar sert mizaçlı bir hükümdar olsa da adımlarını her zaman makul atmış da bir şahsiyettir. Sünnî ile Şîî mezhebi ve bu mezheplere bağlı kişileri birbirlerine yaklaştırmamanın en kolay yollarından birisi de muhtemeldir ki her iki topluluğunu da sosyal yaşamda bir arada, aynı ortamda tutabilmektir.

Ahmed Teküder Mısır'la olan ilişkisinde çok samimi bulunmasa da Müslümanlığı ve mezhebi eğiliminin verdiği güçle, o meşhur mektubunda iki devlet arasında ticari ilişkilerin önemli olduğunu vurgulayarak 'ticaret ve tüccar mülk-ü devletin esas rüknüdür' demiştir.¹¹⁹ Ahmed Teküder Şîî olsaydı bu pek mümkün olmayabilirdi. Dolayısıyla sadece Müslüman olması yeterli değildir. İlişkileri yumuşatan veya sertleştiren pek tabiidir ki mezhep seçimi olmuştur.

Ebû Said Bahadır Han döneminde ise bir devletin hakimiyetini, gücünü ve bir sultanın meşruiyet ispatı olan sikkeler ve darphaneler sayısı oldukça artmıştır. İlhanlı hükümdarları arasında adına en çok sikke bastırılan Gâzân Han, Olcaytu Han ve Ebû Said Bahadır Han olmuştur. Ebû Said Bahadır Han kendi iktidarında bastırıldığı sikkelerin üzerine Hulafa-i Raşidin'in isimlerini yazdırmıştır. Sünnîliğe geçerek Anadolu'da da

¹¹⁷ Şirin Beyani, *Din-ü Devlet der-İrani Ahd-i Moğol, II*, s. 537.

¹¹⁸ Hanifi Şahin, "Ehl-i Beyt Siyaset İlişkisi (İlhanlılar Dönemi)", *EKEV Akademi Dergisi*, Y. 13, S. 41, 2009, s. 97.

¹¹⁹ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 227.

varlığını kolayca kabul ettirmiş, ticari anlamda karşılıklı olumlu adımlar atılmıştır. Bunun en bariz kanıtı Doğu Anadolu'da kurulan kırka yakın darphanedir.¹²⁰

1.2. Kültürel Etkiler

İlhanlı Devleti kendi kronolojisinde gerek dinî açıdan gerek sosyal ve siyasî yaşamlarının vesilesi ile son derece farklı bir süreç geçirmiştir. Farklı inançlara sahip hükümdarların iktidar yolculuğu kendini kültürel alanda da göstermiştir. Bilhassa çok değerli tarih çalışmaları yapılmıştır. Bağdat'ın düşmesi sonucunda hayatta kalan alimler Mısır, Şam, Anadolu ve diğer başka yerlere göç edince Arapça bölgedeki önemini kaybetmiş, yerini Farsça'ya bırakmıştır. Çünkü İran tarih kaynakları, Moğollara kadar Arapça olarak yazılmaktadır. Bölgede konuşulan dil Arapça, konuşan kişiler İranlı'dır. Moğollardan sonra Farsça edebî yerini almış, İlhanlı dönemi ile zirveyi yaşamıştır.¹²¹

Latif ve akıcı gazellerden oluşan Fars edebiyatı ve şiiri başlangıçta insana sevinç kaynağı olup mutluluğa sevk ederken zaman içerisinde insanların -yaşanılan olaylardan , din ve mezhebi değişimlerden kaynaklı olması muhtemel olan- ruhsal durumlarının başka türüsüne el vermediği; latif manadan uzak, karamsarlığa yönelten bir hüviyete bürünmüştür. Moğol öncesi Hindistan mektebi etkisinde olan edebiyat Moğol sonrası İlhanlı-Moğol Mektebi ekolüne dönüşmüştür.¹²² Özellikle Gazan Han zamanında tarih yazıcılığına da ehemmiyet verilmiştir. Ata Melik Cüveynî ve Reşidüddin İlhanlı Devleti tarih yazıcılığı konusunda zirve isimlerdir. İlk dünya tarihi denemesi olan *Camîu't-Tevârih* İlhanlı döneminin en önemli eserlerindedir. Gazan Han'ın emriyle yazılmaya başlanan eser Olcaytu Han'ın hükümdarlığı döneminde bittiği için Reşidüddin tarafından Olcaytu Han'a ithaf edilmiştir. Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ* adlı eseri ile daha

¹²⁰ Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335)*, s. 121.

¹²¹ Abdülhüseyn Zerrinkub, *Tarih-i İran Bâd Ez İslâm*, Tahran 1362/1943, s. 20.

¹²² Mustafa Demir, "İslam Ortaçağında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Erzurum 2007, s. 255.

sonra yazılacak olan tarih temalı birçok esere kaynaklık edip yol gösteren kılavuzluk eden eserini yazmıştır. İlhanlı tarihçiliğinin önemli isimlerinden olan Vassaf, *Târih-i Vassaf* adlı eserinde İlhanlı Devleti olaylarını sırasıyla anlatır. İlhanlılar dönemini bilhassa ilmi, kültürel ve dinî açıdan açıklayan *Tarih-i Güzide* adlı eser Hamdullah Müstevfi (ö. 740/1340)'ye aittir. İslam dünyası için de ayrı bir birikim ve kaynak olma bakımından da önemli yeri olan bu eserler Müslüman İlhanlı hükümdarlarının sundukları fırsatlar karşısında ortaya çıkmıştır. Zira bu hükümdarlar İslâmiyet'i tercih etmeselerdi böylesine değerli eserlerin ortaya çıkması için gerekli özgür ortam sağlanamayabilirdi.

Moğol saldırılarından önce yetişen bilginlerin etkileri sonrasında da görülmüştür. Bunlardan en meşhur olanları Sa'dî-yi Şîrazî (ö. 691/1291)'dir. Sünnî olduğu tahmin edilen Sa'dî tarih aralığı olarak Müslüman İlhanlı hükümdarları zamanında değil Abaka Han zamanında yaşamıştır. Dolayısıyla Ahmed Teküder, Gazan Han, Olcaytu Sultan ve Ebu Said Bahadır Han'a yönelik bir eseri olmamakla beraber külliyyatı içerisinde olan mensur eseri *Nasihatu'l-mülûk* hükümdarlara öğüt vermek maksadıyla yazılmıştır.¹²³ Sa'dî Şîrazî önemli bir alim ve sufidir. Ata Melik Cüveynî ile kardeşi Şemseddin el-Cüveynî'ye de övgü dolu şiirler yazmıştır. Etkisi sadece Fars edebiyatında kalmayıp Türk ve Urdu edebiyatını da etkilemiştir. Böylesine etkili bir dile sahip bir alimin kendi yakın dönemindeki hükümdarları da etkilemiş olması muhtemeldir. Tabi burada tersten okuma yapmak gerekir; sadece mezhep seçimi sosyal hayata etkili olmamış, sosyal hayat da hükümdarların mezhep seçimi konusunda etkili olmuş olabilir. Çünkü Sa'dî hem koyu bir Müslüman, hem de etkili bir alimdir. Hâfız-ı Şîrazî (ö. 792/1389), Selmân-ı Savecî (778/1376), Hâcû-yı Kirmânî (753/1353), Ömer Hayyam (ö. 526/1132?), Feridüddin Attar (ö.618/1221) da yine Sünnî olup kendinden sonraki hükümdarları mezhep seçimi konusunda etkilemiş olabileceği kanaatindeyiz. Sad'rüddîn-i Konevî (ö. 671/1273) ve Mevlana Celaleddîn (ö. 670/1271) ise tasavvuf sahasında önemli öğrenciler yetiştirmiştir.

¹²³ Mustafa Çiçekler, "Sadi-i Şirazi", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 405.

Nasirüddin Tûsi vasıtasıyla Meraga’da oluşturulan ilim merkezinde rasathane ve kütüphane kurulmuş ve bu şekilde felsefe, matematik ve tıp sahasına öğrenciler yetiştirilmiştir. Bu öğrencilerden konumuz itibariyle en önemlisi Allâme el-Hillî (ö. 726-1325)’dir.¹²⁴ Önemlidir, çünkü Allâme Hillî İlhanlı sarayının Şia’ya yatkınlığın nedenlerinden biridir.

Tam adı Allâme İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’dir. İlk ilim bilgilerini babasından öğrenen Allâme Hillî, dayısı Muhakkık el-Hillî’den de fıkıh usulü dersleri almıştır. Hocaları arasında Nasirüddin Tûsi de vardır. Hillî 705/1305 yılına kadar Bağdat’ta kalmış sonrasında İlhanlıların kendilerine merkez tayin ettikleri Sultaniye’ye gitmiştir. Olcaytu Han’ın dikkatini çekmiş, Sünnî alimlerle yaptığı münazaralarda Olcaytu Han’ın beğenisini kazanmış ve sultan tarafından himayeye alınmıştır. Önceleri Hıristiyan olan Olcaytu, Hillî’nin etkisiyle İmâmiyye’ye meyil göstermiştir. Bu yüzden Olcaytu, bastırılan sikkeler üzerine on iki imamın isimlerinin yanına “Aliyyün veliyyün” ibaresini koydurmuştur.¹²⁵ Böylelikle İlhanlılarda Şia devri başlamıştır. İlhanlı döneminde Müslüman hükümdarlarının meyline göre inisiyatifler bazen Şiî bazen Sünnî alimlerden yana olmuştur. Gâzân Han döneminde Sünnî alimler söz sahibiyken Olcaytu döneminde Şiî alimler ön plandadır. Dolayısıyla bu yaklaşım dönemine göre eğitim-öğretim ve sosyal hayata etki etmiştir. Örneğin Olcaytu, Hillî etkisinde o kadar çok kalmıştır ki onu yanından ayırmamak için seyyar medrese inşa ettirmiştir. Gittiği her yere onu da götürülecek kadar varlığına ve fikirlerine önem vermiştir. Dönem siyasî bakımdan Olcaytu dönemiyse de kültürel bakımdan da Hillî dönemi olmuştur. Yine o dönemde Hillî’ye karşı olarak ortaya çıkan Sünnî İbn Teymiyye (ö. 728/1328) Sünnî bir hükümdar döneminde olsaydı Hillî’nin konumunda olacak, sarayın yakın çevresi de ona göre şekillenecekti. 699/1300 yılında Moğol saldırısında halkın ve pek çok alimin Dimaşk’ı terk etmesine

¹²⁴ 648/1250 senesinde Bağdat’ın güneyinde yer alan bugün Irak topraklarında bulunan Hille’de doğdu.

¹²⁵ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, s. 275.

rağmen İbn Teymiyye şehirden ayrılmamış, bir grup alimle İlhanlı hükümdarı Gâzân Han'dan Dımaşk halkı için eman dilemiş, Gâzân Han'ın kabulü üzerine de büyük bir katliam önlenmiştir.¹²⁶ Gâzân Han, İbn Teymiyye gibi Sünnîdir. Dolayısıyla onun tarafından olayları değerlendirmesi mümkündür. Oysaki daha sonraki yıllarda Olcaytu Han ile iyi ilişkiler kuran ve Mekke'de Şîî taraftarı politika yürüten Mekke Emiri Humeyde ile 716/1317 yılında tartışmaya girmiş, akabinde de Olcaytu Han'ın bir fermanı ile talak konusunda Hanbelî mezhebinin klasik görüşlerinin aksine fetva vermekten menedilmiştir. Yasağa uymayan İbn Teymiyye, Dımaşk Kalesi'ne hapsedilmiştir.¹²⁷ Aynı kişiye yapılan bu iki farklı tutumun en azından bir bölümünün hükümdarla aynı ya da farklı mezhep seçimi olduğu kanaatindeyiz. Biraz daha konuyu açmak gerekirse, İbn Teymiyye ve Hillî, İlhanlı dönemimin hem siyasî hem kültürel anlamda önde gelen isimleridir. İbn Teymiyye, Gâzân Han döneminde iltifat görmüş, düşüncelerini açıkça ve rahatlıkla ifade edebilmiştir. Buna karşılık Olcaytu döneminde yukarıda bahsedilen hapis olayını yaşamış, devletten uzaklaştırılmıştır. Biz iki hükümdar dönemlerinde de aynı düşüncede olan bir kişinin farklı muamele görmesinin sebebinin mezhep tercihi olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Olcaytu Han, Şîîliği benimsedikten sonra devletinde ve çevresinde Sünnî kimselerin olmasını istememiş, bununla ilgili bir takım uygulamaları olmuştur. İbn Teymiyye'nin de sert üslûbunun onları karşı karşıya getirdiği kanaatindeyiz. İbn Teymiyye ve Hillî arasındaki Şîî-Sünnî fikir ayrılığı kendilerinin yanı sıra yakın çevrelerindeki insanların da birbirlerinden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Bu mezhepsel fikir ayrılığı sosyal bir ayrışmaya da sebebiyet vermiştir. Bu durumun kültürel anlamda ortaya çıkan maddesel sonucu ise İbn Teymiyye'nin *Minhacü's-sünne* adlı eseri ile Allâme Hillî'nin iddialarını reddetmesidir. Hanbelî alimi olan İbn Teymiyye, Moğollarla müşterek harekette buldukları gerekçesiyle Şîîleri İslâm'a ihanetle

¹²⁶ Ferhat Koca, "İbn Teymiyye", *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 392.

¹²⁷ Koca, "İbn Teymiyye", s. 393.

suçlamıştır. Ona göre Sünnîlerin ölümünden, yaşamsal sıkıntılarında, başlarına gelen her türlü şeyden Şîiler mesuldür.¹²⁸ Dolayısıyla alimler önderliğinde halk arasında kopukluklar mezhep nedeniyle başlamış, neticelerine Sünnî-Şîî ayrımı olmaksızın hepsi katlanmıştır.

Dini kabuller boyutunda etkileyici ve önemli faktör olan alimler de hükümdar üzerinde etkili olarak mezhebi anlamda siyasete yön vermişlerdir. Örneğin; Olcaytu , Şia mezhebinin kuvvetlenmesi için ülkeden yaşayan tüm alimleri toplamış, içlerinden en seçkin bulduklarının yanında kalmasını emretmiş, diğerlerini ise geri göndermiştir. Yanına aldığı alimler Cemaleddin Mutahhar el- Hilli ile oğlu Fahreddin ve Cemaleddin Veravinî de vardır. El-Hilli'ye çok değer vermiş, onu danışmanı yapmıştır.¹²⁹ Şîî imamların yanı sıra Sünnî imamları da dinlemiş, onlara da ehemmiyet vermiştir.¹³⁰ Ehemmiyet vermiş fakat devlet erkânında yer vermemiştir. Kendisi gibi Şîî olan alimlere devlet yönetiminde yer vermiştir. Yine örnek vermek gerekirse Olcaytu, kendisinin Şîî olmasını isteyen Seyyid Tacüddin AVECÎ'yi, İlhanlı yönetimi altındaki topraklarda Seyyidlerin nakibi olarak atamıştır.¹³¹ AVECÎ'nin görevleri Olcaytu tarafından belirlenmiştir. Bunlar; Hz. Peygamber soyuna mensup olanların kayıtlarını tutmak, Şîiler'in vakıflarını korumak, Şîiler'in gasp edilmiş mallarını geri almak ve onları korumak, Şîiler'i ekonomik olarak güçlendirmek ve onların kutsal yerlerini korumaktır.¹³²

Olcaytu'nun mezhep değişikliği sadece kendi ülkesine değil Anadolu'ya da farklı yansımaları olmuş bir konudur. Uygulan mezhebi politikanın tabii neticesi olarak halk camilere gitmemiş, din adamlarına değer verilmez olmuştur. Bu durum Ebû Said

¹²⁸ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti*, s. 211.

¹²⁹ Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, çev. Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1992, s. 100-102.

¹³⁰ Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 100-102.

¹³¹ Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 122-127.

¹³² Hanifi Şahin, "Ehl-i Beyt Siyaset İlişkisi (İlhanlılar Dönemi)", s. 99.

zamanında sorun olmaktan çıkmıştır.¹³³ Olcaytu'nun Şîî olması, Anadolu'da yaşayan fakat Sünnî olmayan kesim tarafından sevinçle karşılanmıştır. Hatta Sünnîler o yıl (709/1309) tepki olsun diye hacca gitmemişlerdir. Anadolu'da Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın Adları anılmamış, bu yasaklanmıştır. Şîîliğin tüm ülkede yayılması için fermanlar yapılmış, Sünnîlere bu konuda baskı yapılmıştır. Neticede Olcaytu'nun mezhep değişikliği konusu Ehl-i Beyt açısından da etkilidir. Çünkü Şîîlere yapılan ayrıcalıklar onları endişeye sürüklemiştir. XIV. yüzyılın başlarında Memlûk hakimiyetinde olan Mısır ve Suriye'de yaşanan olayların en önemli nedeni Olcaytu'nun Şîîliği seçmesinden cesaretlenen Nusayrîlerin baş kaldırmasıdır. Bilhassa Cebele bölgesinde yaşanan olaylarda grup, Sünnî Müslümanlara saldırmış, Hz. Ali'yi Tanrı olarak tanımayanları öldürmüşlerdir.¹³⁴

Ebû Said Bahadır Han dönemine baktığımızda, devlet idaresinde Şîîlere görev verilmediğini görüyoruz. Fakat onları inançlarını yaşama konusunda serbest bırakmıştır.¹³⁵ Neticede değişen mezhebî otoriteye göre şekil alan sosyal hayat, ekonomik düzey, kültürel gelişim söz konusudur. Çünkü İlhanlıların Müslümanlığı itikâdî bir ihtida hareketinden çok kültürel anlamda bir değişimdir.¹³⁶

1.3. İmar Faaliyetleri

XIII. yüzyıl başlarında Cengiz Han tarafından müstakil bir devlet olarak tarihteki yerini alan Moğollar, önce doğuya akabinde batıya doğru ilerleyerek ve devletlerin varlıklarına son vererek akınlarına devam etmişlerdir. Moğolların devamı olan İlhanlılar Devleti'nin Müslüman hükümdarları ise başta yürütülen yıkım politikasına karşılık daha çok var olma ve var etme güdüsünde olmuşlardır. Artık yıkılan yerler yeniden imar

¹³³ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK, Ankara 1988, s. 59.

¹³⁴ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti*, s. 209.

¹³⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 268.

¹³⁶ Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 85.

edilmeli ve o yerlerin daha yaşanılabilir bir hale getirilmesi gerekmektedir. Bu konudaki ilerleme İslâmiyet ile de son derece ilintilidir. Müslüman olduktan sonra tarikat mensupları ile yakınlaşan İlhanlılar çok sayıda tarikat yapıları inşa etmişlerdir. Gâzân Han ve Olcaytu Han özellikle heterodoks derviş zümreleri ile yakınlık içinde olduğu ve hatta Sarı Saltuk'un halifesi Barak Baba adındaki Kalenderî şeyhinin Olcaytu Han'ın adamı olduğu ve çeşitli işlerini gördüğü, Barak Baba öldürüldüğü zaman Olcaytu Han'ın yaptırdığı Sultaniye'deki türbesine defnedildiği ve sonrasında buraya inşa edilen zaviyelerin günlük masrafı için İlhanlı bütçesinde yıllık 18.000 dinar ayrıldığı kaynaklarca sabittir.¹³⁷ İbadet için camiler, eğitim için medreseler, İslam medeniyetinin en belirgin ölüm sonrası saygı ifadesi olan türbeler...

Anadolu'da çok sayıda İlhanlı dönemi eserleri bulunmaktadır. Sebebi de Abaka Han'ın (1266-1282) oradaki asayışı temin etmek için çeşitli emirlerini görevlendirmesidir. Kendi güçlerini hissettirmek için de adlarını daima hatırlatacak imar faaliyetlerine girişmişlerdir. Özellikle Gâzân Han döneminde kendi idaresi altında olan İran ve Güney Azerbaycan'da imar faaliyetlerine girişilmiştir. İran'da Tebriz, Merâğa, Sultâniye, Lincân, Verâmin ve Natanz; Anadolu'da Erzurum, Tokat, Amasya, Niğde'de İlhanlı eserleri vardır.¹³⁸

İran'daki eserlerden ilki 1298'de Gâzân Han'ın kendisi için yaptırdığı türbe, cami ve medreseden oluşan bir külliye'dir. Olcaytu Han zamanında İsfahan Cuma Camii onarılmış, genişletilmiştir. Mihrapta Hz. Ali ve on iki imamın ismi vardır.¹³⁹ Artık mezhebin etkisini anlamak çok daha kolay olacaktır. Nitekim Gâzân Han devrinde bu külliye bitmiş olsaydı muhtemeldir ki mihrapta Hülafa-i Raşidün'ün isimlerini görecektik.

¹³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi XII*, Ankara 1978, s. 247-269.

¹³⁸ A.Engin Beksaç, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "İlhanlılar-Sanat", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 105-108.

¹³⁹ Beksaç, Çobanoğlu, "İlhanlılar-Sanat", s. 106.

Olcaytu, Kazvin ile Tebriz arasında Sultâniye adlı bir şehir kurup devlet merkezini buraya taşımıştır.¹⁴⁰ Sultâniye adlı şehir yapılış amacı ile de önemlidir. Şif olan Olcaytu'nun isteği Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'e ait emanetlerin bir bölümünün buraya getirmektir.¹⁴¹

Natanz'da Olcaytu Han zamanında yapılan *Şeyh Abdüsamed İsfahanî Külliyesi*, Veramin'de yapılan *Cuma Camii* Ebû Said Bahadır Han zamanında yaptırılmış olup eyvanda “Allah” ve “Muhammed” yazıları vardır. Anlaşıyor ki hükümdar kendi iktidar döneminde inancında olduğu mezhebin ön plana çıkması hususunda da detaylara önem vermiş, yaklaşımlarına göre İslam sanat tarihine de katkıda bulunmuşlardır.

Anadolu'daki eserler ise; Emîr Hacı Aka Muattar tarafından 1287-1288 yıllarında Ahmed Teküder'in hükümdarlığı döneminde inşa ettirilen *Fatma Hatun Kümbeti*, Olcaytu Han'ın eşi tarafından 1308-1309 yıllarında inşa ettirilen *Amasya Darüşşifası*, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın kızı Selçuklu prensesi ve İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın eşi Hüdavend Hatun tarafından 1312-1313 yıllarında Olcaytu Han döneminde yaptırılan *Niğde Hüdavend Hatun Kümbeti*, 1314 yılında Olcaytu Han döneminde yaptırılan *Tokat Nureddin İbni Sentimur Türbesi*, 1317-1318 yıllarında Abdullah bin Muhyi tarafından Ebû Said Bahadır Han döneminde inşa ettirilen *Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi ve Türbesi* ve Anadolu'daki İlhanlı kuvvetlerini artırmak ve bozulan asayişin yeniden temini için Niğde'ye gönderilen Sungur Ağa tarafından Ebû Said Bahadır Han zamanında döneminde inşa edilen *Niğde Sungur Ağa Camii ve Türbesi*'dir.¹⁴²

Gâzân Han döneminde, Reşidüddin ve Taceddin Ali Şah'ın yaptırdığı medreselerde Sünnî eğilim varken Olcaytu Han'ın inşa ettirdiği medreselerde İlhanlı

¹⁴⁰ Yuvalı, “İlhanlılar”, s. 102-105.

¹⁴¹ Beksaç, Çobanoğlu, “İlhanlılar-Sanat”, s. 106.

¹⁴² Mehmet Zeki Oral, “Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeler ve Tarihçeleri”, *Vakıflar Dergisi V*, Ankara 1978, s. 23-79.

saray danışmanlarının ve medrese yönetiminde Şîî alimlerin olmasından dolayı yakınlık Şîîler'den yana olmuştur.¹⁴³

Posta teşkilatını ıslah için menzilhaneler yaptırmıştır.¹⁴⁴ Gâzân Han'ın emriyle yapımına başlanan Gâzâniyye adı verilen çeşitli hayır müesseselerini içinde barındıran bir külliye ile toplumun iyileşmesi ve huzurun sağlanmasına yönelik faaliyetlerin yapılması amaçlanmış ve bu külliyyede Cuma Camii, bir hankah, Şafîî ve Hanefiler için birer medrese, çocuklar için mektep, seyyidlerin kalması için dârü's-siyade, dârü'ş-şifa, kütüphane, beytü'l-mütevellî, havuzhane, hamam ve rasathane inşa edilmiştir.¹⁴⁵ Şafîî ve Hanefîler'e özel olarak bazı imar faaliyetlerinde bulunulmasının, bu kimselere mezhebi ayrıcalık tanındığını açıkça göstermektedir. Bu coğrafyanın değişen iktidarla birlikte bahsettiğimiz alanlarda etkilenmesi muhtemeldir ki bugün bile devam etmektedir. Örneğin Şenb-i Gâzân hakkında bir makale yazan Muhammed Cevâd Meşkûr, 1968 yılında bölgeye gitmiş ve makalesinde Gâzân Han'ın türbe ve imaretinden mahalle adına gelen isminden başka bir şey kalmadığını, türbesinin bulunduğu yerin bugün "*İmam Huseyn*" adını taşıdığını ifade eder.¹⁴⁶

Neticede istilâ eden bir toplum imar eden bir millete dönüşmüştür. Mezhebî eğilimleri ne olursa olsun mühim olan istilacı dönüşümleridir. Nitekim Bartold, yapılan tahribatın önemini kabul etmekle birlikte Müslüman İlhanlı hükümdarlarının kültürel gelişime ciddi oranda katkısı olduğunu ifade eder. Ona göre, "Sultaniye gibi yeni şehirlerin inşa edilmesi, Tebriz'in büyük bir medeniyet merkezi hüviyetine kavuşması, Sultaniye'de Olcaytu'ya, Veramin'de Ebû Said'e ait camiler yapılması mimarînin yeniden yaşanmasına bir kıvılcım misali neden olacak, İlhanlı Devleti'nin bazı dinî zümreler vasıtasıyla mezhep eğilimlerinden istifade etmesine zemin hazırlayacaktır.

¹⁴³ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. s. 263-264.

¹⁴⁴ Yuvalı, "İlhanlılar", s. 102-105.

¹⁴⁵ Beksaç, Çobanoğlu, "İlhanlılar-Sanat", s. 105-108.

¹⁴⁶ Osman G. Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 194-195.

Türkmenlerin, Moğolların karşısında olmasının en etkili nedeni Anadolu'daki Sünnî ve Hanefî alimlerin çabalarıdır. Türkmenlerin Moğollara karşı duruşuna karşılık Moğollar da Kalenderî ve Haydârîlerin yanında olmuşlardır.¹⁴⁷

Ahmed Teküder, İlhanlı tahtına oturuncaya kadar birçok şehidin verildiği çeşitli isyan hareketleri olmuş, dinî zümreler bu uğurda çok kişi kaybetmiştir. Ahmed Teküder döneminde Türkmenlerin Moğollara daha az saldırdığı veya isyan hareketinde olduğu bir dönem olmuştur. Ahmed Teküder mezhepsel ayrıcalık yaşatan bir hükümdar olmadığı için süreç daha çok Müslümanlık açısından değerlendirilmiş olmalıdır diye düşünüyoruz. Kendisinden sonraki Müslüman hükümdar olan Gâzân Han tahta oturuncaya kadarki sürede Türkmen ve Moğol karşıtlığı devam etmiştir. İsyan çıkaran Türkmenleri Mevlevîler aracılığıyla bastırma yoluna gitmişlerdir.¹⁴⁸ Gâzân Han devrinde Moğol asıllı komutanların isyan olayları yaşanmış fakat isyan hareketleri her defasında bastırılmıştır. Aslında bu durum ve yaşanan gelişmeler birçok Türkmen beyliğinin yanı sıra Osmanlı Beyliği'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır.¹⁴⁹

İlhanlı Devleti'nin izlediği mezhep politikası zümreler ve Anadolu'nun kaderi bakımından önemli neticeler doğurmuştur. Mezhepleri doğrultusunda destekledikleri dinî zümreler ile muhalif Türkmenlerin direncini kırmışlardır. Buna göre Kalenderîler ve Mevlevîler Sünnî Türkmenler üzerinde baskın olup İlhanlıları kabule zorlamışlardır.¹⁵⁰

Ahmed Teküder döneminde, Han'a yakınlığı ile bilinen Şeyh Abdurrahman, Anadolu'da çokça tanınan Baba Yakup'un talebeleri üzerindeki etkisi ile Anadolu'da geliştiğini gösterir.”¹⁵¹

¹⁴⁷ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti*, s. 236.

¹⁴⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 616-617.

¹⁴⁹ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 141-142.

¹⁵⁰ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti*, s. 244.

¹⁵¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965, s. 369.

1.4. Dinî Zümreler

İlhanlı Devleti'nde önce Moğol istilâları sırasında Moğollara karşı olan en önemli etken şüphesiz Türkmenlerdir. Moğol istilaları yaşanmadan daha önce Anadolu'ya yerleşmiş, Sünnî tasavvufi zümrelerle kaynaşmışlardır. Çünkü bu dönemde Anadolu'da da yaygın olarak Sünnî eğilim vardır. Türkmenler bilhassa Baba Resul olarak bilinen ve Babaîler İsyanı olarak tarihe geçen isyan hareket önderi liderliğinde Türkiye-Selçukluları yıkılışı açısından önemlidir. Bu hareket ve bu dönem çeşitli isyan hareketlerinin art arda İlhanlı siyasi gücüne etki etmiştir. Bu dönemde sarayda Kalenderî şeyhleri önemli devlet görevlerinde bulunmuşlardır.¹⁵²

İlhanlılar döneminde Anadolu dini ve mezhebi politika üzerinde önemli bir ayak olan Kalenderîler sayesinde Sünnî Hanefiler üzerinde tahakkümde bulunulmuştur.¹⁵³ Gâzân Han ve Olcaytu Han dönemlerinde de Kalenderîler Anadolu siyaseti üzerinde etkili olmuşlardır.

Moğol idareciler Anadolu'da var olan Türkmen ve Ahî güçlerine karşı Kalenderîlik, Mevlevîlik ve Şîilerin yanında saf tutarak Türkmen ve Ahîlere karşı güç toplama niyetinde olmuşlardır. Evvelki zamanlardan itibaren İlhanlıların dinî siyasetinin hedefinde olan Ahîlere karşılık olarak Sultan Veled zamanında dahi bir takım önlemler alınmak istenmiş, Ahî-Mevlevî bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır.¹⁵⁴ Buna karşılık Arif Çelebi'nin önderliğini yürüttüğü Mevlevîliğin, İlhanlı topraklarında ve Anadolu'da yayılabilmesi için Moğol ve Moğol yandaşı kimselerle irtibat kurulması esas alınmıştır. İlhanlılardan yana tutum sergilemiş olması bilhassa Gâzân Han döneminde karşılık

¹⁵² Akkuş, İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti, s. 300.

¹⁵³ Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Setf al-din Muhammed el-Ferganî", *Belleten*, XXIII/91, Ankara 1959, s. 430-433.

¹⁵⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Yayınevi, 2009, s. 35.

bulmuştur. Arif Çelebi daha sonra Olcaytu Şîilikten ve Rafizîlikten çıksın diye babasının vasiyeti üzerine 1315 yılında Sultaniye'ye doğru yola çıkmıştır.¹⁵⁵

İlhanlıların desteği ile teşkilatlanıp kurumsallaşan Mevlevîlik bütün Anadolu'yu etkilemiş ve buraya yayılmıştır. Ortak noktalarının mezhepleri olması sebebiyle müşterek bir mücadelede bulunmuşlar fakat aynı frekans Ahîlerle sağlanamamıştır. Evvel zamandan itibaren Moğollara tepkili olan Ahîler Müslüman İlhanlı hükümdarları zamanında da duruşlarını değiştirmemişler, bu yüzden de sıkıntılı zamanlar geçirmişlerdir.

İlhanlılar döneminde en önemli dinî gelişme sûfi tarikatların büyük bir hızla yayılmasıdır.¹⁵⁶ Gâzân Han zamanında Tebriz ve Yezd şehirlerinde ulema için medreseler inşa edilmiştir.¹⁵⁷ Hızla büyüyen bu tasavvufî hareketlerin dönemin sıcak olaylarını yatıştırma konusunda da etkili olduğu ve arabuluculuk görevi de üstlendiği söylenebilir. Örneğin, Fitne çıkarmakla suçlanan ve Herat'a sığınan Nevruz'u idam ettiren Melik Fahrüddin'den intikam almak isteyen Gâzân Han araya giren Şehabeddin İsmail sayesinde kuşatmasını kaldırmıştır.¹⁵⁸ Sonuç olarak söylenebilir ki sûfi şeyhlerin etkisi artmış, tasavvuf küçük topluluklardan büyük kitlelere dönüşmüş, siyasî olarak da dönem hareketlerinde hem etkili olmuş hem de bu hareketlerden etkilenmişlerdir. Mezhebî eğilimlerle birlikte ayrılıklar yaşanmış, bu ayrılıklar devlet işlerinde de etkili olmuştur.

¹⁵⁵ Akkuş, , *İlhanlıların Anadolu'daki Dinî Siyaseti*, s. 351.

¹⁵⁶ Lawrence Potter, "Moğollar Sonrası İran'da Sûfiler ve Sultanlar", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, çev. Hanifi Şahin, 2011/2, S. 28, s. 215.

¹⁵⁷ Lawrence Potter, "Moğollar Sonrası İran'da Sûfiler ve Sultanlar", s. 217.

¹⁵⁸ Lawrence Potter, "Moğollar Sonrası İran'da Sûfiler ve Sultanlar", s. 233.

SONUÇ

İlhanlı Devleti, Moğollardan sonra İran topraklarına hayat veren tarihi öneme sahip bir devlettir. İslâmiyet'in karşısında yekvücut olan Moğollar ve Hristiyan dünyası İlhanlı Devleti'nin varlığı sayesinde bölgede daha fazla güçlenememişlerdir. Tabîî sonucu olarak da yıkım ve kıyıma devam edememişlerdir.

İlhanlı Devleti en başından beri zor bir coğrafyada zor şartlar altında var olma mücadelesi vermiştir. Kısa zaman aralıklarıyla değişen iktidar, devleti de halkı da her defasında yeni bir kimliğe büründürmek mecburiyetinde bırakmıştır. İlhanlı Devleti'nin içinde Hristiyan-Budist hükümdarlar da olmuştur. Fakat Ahmed Teküder ile başlayan İslâmlaşma süreci, din ve mezheplerin tartışma konusu olmasıyla farklı bir hüviyete bürünmüştür. Gâzân Han döneminde de devam eden İlhanlı-Ehl-i Sünnet ilişkisi Olcaytu Döneminde sarsılmıştır.

Müslüman İlhanlı hükümdarları her ne kadar mezhep konusunda farklı tutumlar sergileseler de İslâmiyet'in yayılmasına katkı sağladıkları gibi bölge için de komşu ülkeler için de bir umut olmuşlardır. Komşu ülkelerle sorunlar yaşansa da artık karşılarında kayıtsız şartsız önüne çıkanı öldürecek bir devlet yoktur. Aksine din kardeşi vardır. Elbette mezhepsel tutum farklı görüşte olanlar arasında ciddi tartışmalar ve sorunlara neden olmuştur.

Kendi içinde bir istikrar kazanmayan inanç konusu en az devlet işleri kadar İlhanlıların kafalarını yormuştur. Kimi zaman samimi duygularla kimi zaman devlet menfaatlerini düşünerek atılan adımlar zaman zaman devleti zor duruma da sokmuştur. Esasında şunu söylemek mümkündür: Var olabilmek için İlhanlıların Müslüman olmaya, hayatta kalabilmek ve bir devletin himayesi altında olabilmek için bölge Müslümanlarının

da İlhanlılara ihtiyacı vardı. Birbirlerini böylesine kolay kabullenebilmeleri temelde birbirlerine olan gereksinimlerine dayandığı kanaatindeyiz. Çünkü İlhanlıların içinde bulunduğu siyasî baskı ancak Müslüman olurlarsa dağılabildi –ki nitekim öyle olmuştur-.

İlhanlılar döneminde de Şîî-Sünnî çatışmaları bir nebze de olsa yaşanmış fakat İlhanlıların siyasî düsturları din-mezhep üzerine olmadığı için taraf olarak değil siyasî hamlelerle meseleyi çözmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- ARNOLD, T.W., *İntişar-ı İslam Tarihi*, trc. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara 1982.
- AKKUŞ, Mustafa, “*İlhanlıların Anadolu’daki Dinî Siyaseti*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.
- AKSARAYI, Kerimüddin Mahmut, *Musameratü’l-Ahbar ve Müsâyeretü-l Ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, T.T.K. Yayınları, Ankara 2000.
- ALGAR, Hamid, “**Ahmed Teküder**”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1989, s. 139.
- ATEŞ, Ahmed, “**Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Setf al-din Muhammed el-Fergani**”, *Belleten*, XXIII, Ankara 1959, s.430-433.
- ARSLAN, İhsan, *Moğollar Arasında İslamiyetin Yayılışı*, Okur Akademi, İstanbul 2014.
- BARTHOLD, W, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. K. Yaşar Koprıman-A. İsmail Aka, Ankara 2006.
- BAUSANI , A, “**İlhanlı Hakimiyeti Zamanından İran’da Din**”, trc. Mustafa Uyar, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XX. Ankara 2002, s. 223-231.
- BEKSAÇ, A. Engin, ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, “**İlhanlılar, Sanat**”, *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 105-108.
- BEYANİ, Şirin, *Din-ü Devlet der İran-i Ahd-i Moğol*, II, s. 537.
- CUVEYNÎ, Ata Melik, *Tarih-i Cihân-Gûşa*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

ÇİÇEKLER, Mustafa, “**Sadî-i Şirazî**”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 403-404.

DEMİR, Mustafa, *İslam Ortaçağında İnan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 34, Erzurum 2007, s.255.

DENİZ, Arda, *Moğollarda Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim Yayınları, İstanbul 2013.

DEVLET, Nadir, “**İlhanlılar**”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IX, İstanbul 1989, s.63-101.

EBÜ’L-FEREC İBNÜ’L-İBRÎ, *Tarihu Muhtasari’d-Düvel*, Çev.Şerafeddin Yaltkaya, T.T.K. Yayınları, Ankara 2011.

ERDEM KUŞÇU, Ayşe D, “**İlhanlı Devleti’nin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması**”, *Türkler*, C. VIII, Ankara 2001, s. 364-375.

ERDEM, İlhan, “**İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular**”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2004, S. 35, s. 103-111.

-----“**Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal Kültürel Gelişmeler ve Yakındoğu’ya Etkileri**”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1999-2000, Sayı 31’den Ayrı Basım, s. 1-35.

-----”**Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi ve Ticari İlişkileri ve Sonuçları**”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2003, S.33, s.49-67.

DEMİRCAN, Zeynep, “**Orta Anadolu’daki İlhanlı Dönemi Mimarî Eserleri**”, Sanat Tarihinde Gençler Semineri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 100-119.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlanadan Sonra Mevlevilik*, İnkılap Yayınevi, 2009.

GREGORY, Abul Farac, *Abul Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

GRİGOR, Aknerli, *Moğol Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyon, İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Yayınları, İstanbul 1954.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

GÜNAY, Ünver- GÜNGÖR, Harun, “ **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**”, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.

GÜL, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihi arka Plan ve XIII.-XIV. Yüzyillarda Moğol Hakimiyeti)*, Bilge, Kültür, Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

İKBAL, Abbas, *Tarih-i Mufassal-i İran*, I, Tahran, 1375/1996.

-----, *Tarih-i Moğol*, Tahran, 1364/1985.

KÂŞÂNÎ, Cemalüddin Ebul Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebî Tahir, *Tarih-i Olcaytu*, Çev. Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1992.

KİTAPÇI, Zekeriyya, *Türk Moğol Boyları Arasında İslâmiyet*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2005.

KOCA, Ferhat, “**İbn Teymiyye**”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. XX, s. 393.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, Haz. Metin Ergun, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

Moğolların Gizli Tarihi, Çev. Ahmet Temir, , TTK Basımevi, Ankara 1995.

OCAK, Ahmet Yaşar, “**Zaviyeler**”, *Vakıflar Dergisi XII*, Ankara 1978, s. 247-269.

ORAL, Mehmet Zeki, “**Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeler ve Tarihçeler**”, *Vakıflar Dergisi, V*, Ankara 1978, s. 23-75.

ÖNGÖREN, Reşat, “**Sa'deddin-i Hammuye**”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 389-391.

ÖZDEMİR, H. Ahmet, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgû Dönemleri 612-656 (1219-1258)*”, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Gâzân Han ve Reformları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

-----, *Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

-----, “**Olcaytu Han**”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, İstanbul 2007, s. 345-347.

POTTER, Lawrence G., “**Moğollar Sonrası İran'da Sûfiler ve Sultanlar**”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, çev. Hanifi Şahin, 2011/2, S. 28, s. 215-243.

REŞİDÜDDİN, Fazlullah b. İmadüddeve et-Tabib el-Hemedani, *Camiu't-Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, Çev: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, T.T.K. Yayınları, Ankara 2013.

ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. A. Kazancıgil- A. Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1987.

- SÜMER, Faruk, “**Teküdar**”, *İA*, MEB Yayınları, C. XII/1, İstanbul 1979, s. 144-145.
- , “**Anadolu’da Moğollar**”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I, Ankara 1969, s. 1-147.
- , “**İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir**”, *Belleten*, LIII, s. 186.
- ŞAHİN, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
- , “**Ehl-i Beyt-Siyaset İlişkisi (İlhanlılar Dönemi)**”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2009, S. 41, s. 91-102.
- , “**Sebepler ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan’ın Şiiliği**”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 2012, S. 64, s. 115-128.
- , “**İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü**”, *İLTED*, Erzurum 2016/1, S. 45, s. 109-138.
- TAHRALI, Mustafa, “**Rifaiyye**”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 99-103.
- TURAN, Osman, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2002.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Halk Kitabevi, İstanbul 1946.
- UYAR, Mustafa, “**İlhanlı Devleti’nde Yahudi Bir Vezir: Sa’düddeve**”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.33, c. XXI, Ankara 2003, s. 125-142.
- , “**Sarı Saltık Popüler İslam’ın Balkanlardaki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl)**”, A.Yaşar Ocak, Ankara 2002. s. 187.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “*Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*”, T.T.K. Yayınları, Ankara 1988, s. 189.

YAKUBOVSKİY, *Altın Ordu ve Çöküşü*, trc. Hasan Eren, Ankara 1992.

YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi I. Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994.

-----, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

-----, “**Gâzân Han**”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul 1996, s.429-431.

-----, “**Ebû Said Bahadır Han**”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul 1994, s.218-219.

-----, “**İlhanlılar**”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XX, İstanbul 2000, s. 102-105.

WİLLEM, Ruysbroeckli, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

ZERRİNKUB, Abdülhüseyin, *Tarih-i İnan Bad Ez İslam*, Tahran 1362/1943.

EKLER

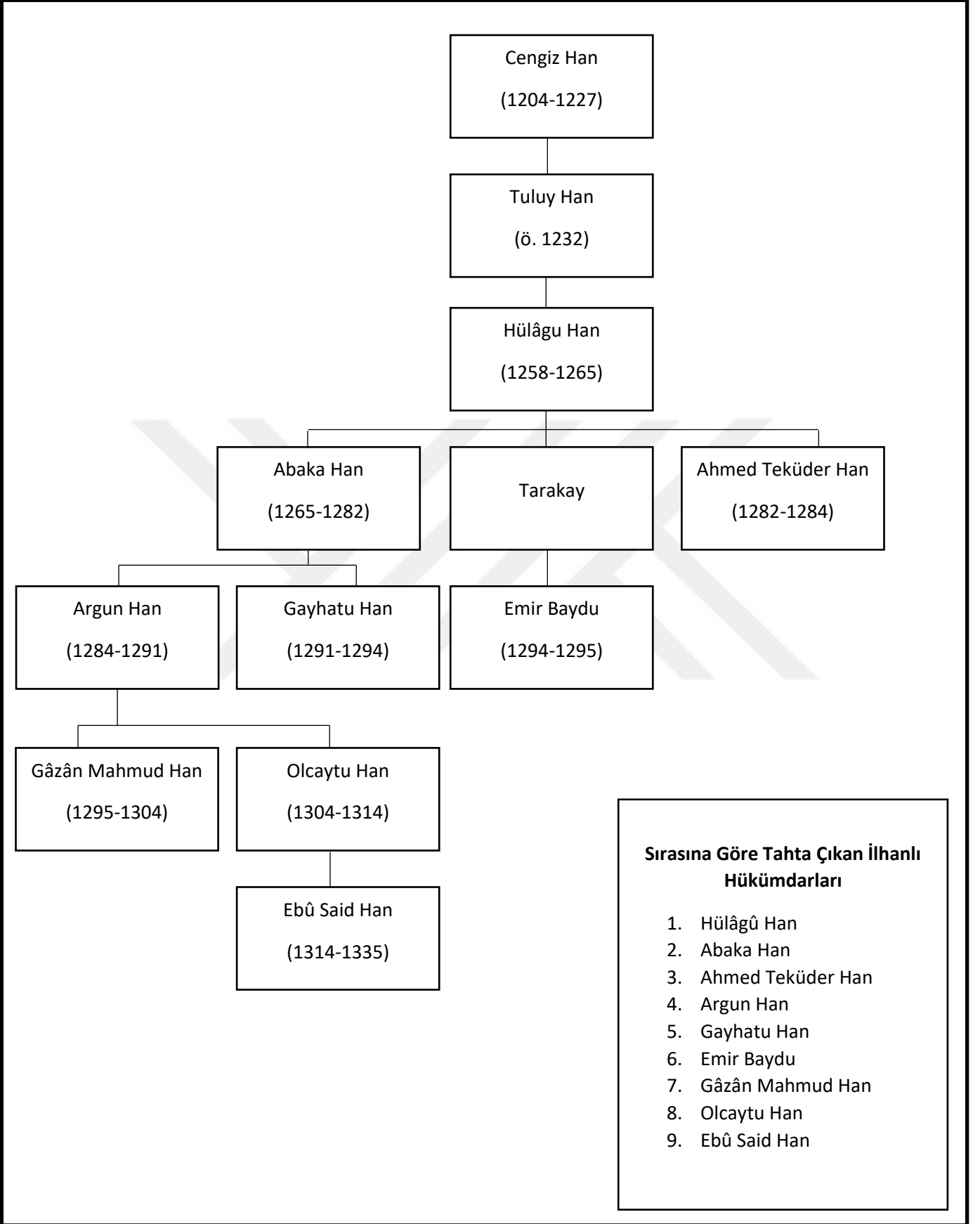

Harita 1. İlhanlı Devleti'nin Yayıldığı Coğrafya

Harita 2. İlhanlıların Yıkılmasının Ardından Anadolu

İLHANLILAR SOY AĞACI (ŞECERE)

Soylu Verep, Canan, İlhanlı Devleti'nin Mezhep Politikası, Yüksek Lisans Tezi, Danışman : Prof. Dr. Seyfettin Erşahin, 67 s.

ÖZET

İlhanlı Devleti başlangıçta eski dinî geleneklerine devam etse de Ahmed Teküder ile İslamiyet'le tanışmış, sonrasında Moğolların Cengiz'ine kararlılık, irade ve idare bakımından benzerlik gösteren Gâzân Han döneminde İslam'ın hamisi konumuna gelmişlerdir. Gâzân Han birçok İslamî faaliyette bulunmuş ve buna yönelik reformlar yürütmüştür. İslamiyet'le tanıştıkları andan itibaren bu konuda şüpheli ve samimiyetsiz bir ihtida olduğu konusunda olumsuz yaklaşımlara maruz kalmışlarsa da İslam'a hizmet etmekten geri durmamışlardır. Sünniliği benimsese de bu durum ciddi boyutta bir ayrıcalık meselesi olmamıştır.

Olcaytu Sultan döneminde fazlaca hissedilen mezhebi ayrılıklar hem kendi sınırlarında hem de Anadolu'da çeşitli olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Fakat meseleye başka bir açıdan da bakmak gerekir: İran coğrafyasının siyâsî yönetimi ilk kez bir mezheple bağdaştırılmıştır. Şîlik ilk kez İran'da resmî mezhep olmuştur.

Ebu Said Bahadır ile tekrar Sünniliğe dönüş yaşanması Şî-Sünnî ayrılıklarının yaşanmasına engel olamadığı gibi artık uzunca bir süre Şîilerin ve Sünnîlerin bir arada yaşamasına vesile olmuştur.

Yaşanan gelişmeler ışığında iktidarda olan hükümdarın mezhebî eğilimine yatkın olan gruplar, o hükümdar dönemini karşıda olanlara nispetle daha rahat ve sosyal statü sahibi olarak geçirmişlerdir. Bu da ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda çeşitlilik yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlhanlı Devleti, Tarih, Din, Mezhep

Soylu Verep, Canan, The Sectarian Policy of the Ilkhanate State, Thesis of Master, Supervisor: Prof. Dr. Seyfettin Erşahin, 67 p.

ABSTRACT

Although Ilkhanate Empire continued old religious traditions at the beginning, they met Islam by the help of Ahmed Tekuder and then they became Islam's tutelary under the Gazan Khan period, who is similar to the Mongolian Genghis Khan in terms of his consistency, enactment, and administration. Gazan Khan was engaged in many Islamic activities and made reforms. Even though they had been judged of having doubtful and insincere conversion from the moment they met Islam, they never hesitate to serve Islam. Also, even if they are Sunni, it was not a matter of privilege.

Denominational privileges, which was so intensive in Olcaytu Sultan period both within its own borders and in Anatolia led adverse outcomes. However, having different point of view is necessary in this point: political administration of Iran province was related to a sect for first time. Shiah had become official sect in Iran for first time.

Return to Sunnism with Ebu Said Bahadir did not prevent Shia-Sunni separations but it led them live together for a long time.

In the light of these developments, groups which are close to the government sects were relatively more comfortable and had better social status than the opposite-sects of the government. Thus, it led economic, social and cultural diversity.

Keywords : *Ilkhanate State, History, Religion, Sectarian*